

פעמים

140-139

מחשבת ישראל

העורך: אבריאל בר־לבב
עורך משנה: יאיר עדיאל

מכון בן־צבי לחקר קהילות ישראל במזרח

5	הפעם בפעמים	
	מאה לפלורה ספורטו: סיפור לא ידוע	משה בהר
	של נחמה פוחצ'בסקי ואפשרותה של ברית	
9	פמיניסטית־מזרחית	
	יחזקאל עדיף מאריסטו: דת ומדע בארבעה	עפר אליאור
55.	פירושים ל'זאשמע' ליחזקאל.	
	מפירוש פילוסופי־רדיקלי לחיבור הלכתי:	יחיאל צייטקין
	שימוש של ר' יצחק די לאטש בספרו תולדות	
81.	יצחק בפירושו של ר' יוסף כספי טירת כסף.	
	מצרפת לפסטאט: השפעת מעבר מסורות	משה לביא
	על מעמד מדרש האגדה והפיוט בוויכוח	ומשה גן־צבי
109	על זהותו של אליהו	
	לשבת ולמשען: הערות לאופיו הספרותי של	פיטר ש' לנרד
155	ספר שבט יהודה מאת שלמה אבן וירגה	
	התפתחות ההלכה: עמדתו המתפתחת של שד"ל	אפרים חמאל
187	בתנאים עשויים מנפט: הדחתו של הרב שלמה	גיא ברכה
213	תאג'ר מכהונת החכם באשי בבירות.	
	השואה בהגותו של הרב יהודא ליאון אשכנזי	אלדד וייל
239	(מניטו): עיון במאמר ויהי באחרית הימים	
	תעודה	
	כתבי מינוי לקופת ההקדש בצנעא במאה	אהרן גימאני
285	השמונה עשרה	
	תמיכת קהילת וינה בקהילה היהודית בבורסה	ירון בן־נאה
309	באמצע המאה התשע עשרה	ויוחאי בן־גדליה

מאה לפלורה ספורטו

**סיפור לא ידוע של נחמה פוחצ'בסקי
ואפשרותה של ברית פמיניסטית-
מזרחית**

מוקדש לזכרה של ד"ר גלי הזנפלד (1962-2014),
שבשנת 2010 הייתה הראשונה לשמוע את השם 'פלורה
ספורטו', לעיין בסיפור ולעודדני לנתחו

פתח דבר

'פלורה ספורטו' הוא סיפור בן 3,700 מילים שנדפס בעיתון הספרדי-המזרחי 'החרות' בחמישה חלקים במהלך השבוע הראשון של חודש פברואר 1914. הסיפור פורסם בשם העט (פסידונים) בת צבי, אך כתבה אותה הסופרת הפמיניסטית נחמה פוחצ'בסקי (1869-1934), הנחשבת 'הסופרת הארצישראלית הראשונה'.¹ במאה השנים שחלפו מאז פרסומו לא זכה הסיפור לניתוח או לדיון; הוא נעלם מההיסטוריה וחמק מהתודעה המחקרית הממסדית והביקורתית גם יחד.² השתלשלות זו מקרבת עד מאוד את מעמדו לזה של טקסט שמעולם

* תודות לפרופ' יפה ברלוביץ, עו"ד עצמון יניב-פוחצ'בסקי, טלי אבישי-ארבל, ד"ר אבריאל בר-לבב, פרופ' יורם מיטל, פרופ' גדי אלגזי והקוראות או הקוראים האנונימיים מטעם מערכת 'פעמים' על ההערות התומכות והמתנגדות. האחריות לאמור במאמר שלי בלבד. ד"ר לתם וגנר הייתה הראשונה שהציעה את הזיהוי בין בת צבי לפוחצ'בסקי.

1 גוברין, סופרת.

2 יצחק בצלאל הוא החוקר היחיד שמצאתי שהזכיר את 'פלורה ספורטו' במאה השנים שעברו מאז פרסום הסיפור, בספרו

לא פורסם,³ אך חשוב לאין ערוך מכך ש'פלורה ספורטו' הוא להבנתי הסיפור המזרחי-הפמיניסטי המגובש הראשון שנכתב בעברית מודרנית במזרח התיכון; והעובדה שציונית-אשכנזית מבחינה אתנית היא שכתבה אותו כמעט לא מעלה ולא מורידה בעניין זה.

כדי להבהיר את ההקשר שבו פורסם 'פלורה ספורטו' אסקור בפתיחת המאמר את הרקע העיתונאי-האינטלקטואלי לפרסומו בחודשים האחרונים לפני שהאימפריה העות'מאנית בת 400 השנים התפרקה לגורמים. לאחר מכן אשיב את הסיפור לחיים ואדפיס אותו מחדש בשלמותו למען קוראים וקוראות במאה העשרים ואחת. אחתום בדיון מבואיר-אשכנזי בסיפור ואסביר מדוע אני רואה בו טקסט חשוב מבחינה פמיניסטית, מבחינה מזרחית-אתנית ומבחינה היסטורית-תוכנית. אעסוק במסגרת זו בשלוש סוגיות משלימות: זהותה האתנית של פוחצ'בסקי; קשרים תמטיים אפשריים בין 'פלורה ספורטו' לפורץ הדרך המזרחי יצחק שמי (1888-1949); הברית הפמיניסטית-המזרחית שנראה שהסיפור הביא לעולם מול הגמון גברי-ספורטי משותף – בין שהייתה זו ברית אד-הוק, קוניונקטורלית, חולפת, רגעית ואולי אף לא אחת מאלה.

ניתוחי המוצע כאן אינו מתיימר לספק אמירה סופית אחרונה באשר לאיכויות הספרותיות של 'פלורה ספורטו' ולקשריו לספרות העברית בכלל ולענפיה הפמיניסטית והמזרחית בפרט. מאמר זה הוא לחלוטין הזמנה לפתיחת רב שיח ביקורתי על הסיפור 'פלורה ספורטו', חשיבותו ואיכויותיו. תכופות טוענים בצדק חוקרי הספרות שעדיף שלא להשאיר את מחקר ההיסטוריה בידי היסטוריונים בלבד. במאמר זה מוצע שאולי רצוי גם שלא להותיר את חקר הספרות העברית לחלוטין מחוץ לעיניהם הבוחנות של היסטוריונים וסוציולוגים.

המונומנטלי בן 500 העמודים הוא ייחד לסיפור שש עשרה מילים: 'הספור "פלורה ספורטו" יצוין משום שהמחברת בת צבי והגיבורה הספרדייה הן נשים' (בצלאל, נולדתם, עמ' 323). וירטואז הארכיונים בצלאל הוסיף בהערות שוליים: 'המחברת אינה ידועה לי' (שם, עמ' 324, הערה 48).

3 ב-26 ביולי 2013 פרסם לדוגמה 'הארץ' את 'שומר המסגד האחרון', פתיח סיפור בן 1,500 מילים שכתב יצחק שמי בשנות הארבעים, ושמעולם לא הודפס. אני חושב שיש הבדל אונטולוגי או אפיסטמולוגי מכריע בין מקרה זה למקרה של 'פלורה ספורטו', שאף שהודפס לא נדון מעולם. נראה שהתהייה הפילוסופית אם בהיעדר אוזן שומעת עץ שקורס באמזונס עושה רעש, רלוונטית לסוגיה זו. ראו: הייל, עמ' 4-1.

נחמה פוחצ'בסקי, מחברת הסיפור 'פלורה ספורטו'. תצלום באדיבות נינתה אורה עשהאל

הקשר אינטלקטואלי

עיתון 'החרות' היה הבמה האינטלקטואלית הספרדית-המזרחית העקבית והמתחכמת ביותר בעברית בארץ-ישראל בתקופה הטרומנדטורית. העיתון נוסד בשנת 1909, ומייסדיו היו אברהם אלמליח (1885-1967), חיים בן-עטר (1885-1918), משה א' עזריאל (1881-1916) ומ"ח בן-נאים.⁴ העיתון היה אחת הבמות הפלורליסטיות והפחות דוגמטיות בתקופת העלייה השנייה; פורסמה בו קשת דעות חברתיות-פוליטיות רחבה במיוחד, והיחס המספרי בין כותבים מזרחים לאשכנזים בו היה מאוזן יותר מאשר בכל פרסום עברי אחר. העיתון תמך ברעיון הציוני הבסיסי אם כי באופן ייחודי מאוד בזמנו – ובדיעבד גם ביחס לכל מה שהתפתח לאחר גוויעתו בשנת 1917. כך למשל צידד העיתון במהפכת 'התורכים הצעירים' בשנת 1908 וקידם בהתלהבות את החוקה החדשה ואת הניסיון לעגן באופן משפטי וחברתי-פוליטי שיתוף עות'מאני אזרחי חדש בין נתיני האימפריה. העיתון היה מן הגופים הציוניים היחידים שגרסו שיהודים יכולים – וצריכים – לשלב את הציונות במסגרת-על עות'מאנית-מהפכנית ולקיים שיתוף פעולה הדוק, מפרה ושוויוני עם קבוצות אתניות ודתיות אחרות ברחבי המזרח התיכון ובכללן הערבים-הפלסטינים. מנגד ציונים-אשכנזים נטו באותן שנים לבוז לרעיון של עות'מאניה מודרנית. כך למשל כתב בשנת 1912 יוסף חיים ברנר (1881-1921):

לאותם הצעירים המתנדבים, שרגש ה'ישר' בוער בהם... או [ספרדים-מזרחים] שאגיטאציה [תעמולה] ציונית מסוג ידוע השפיעה עליהם לקשר את כל עתידנו הלאומי עם עות'מאניה [ההדגשה שלי], הייתי אומר: בני ישראל! בגליל וביהודה קודחים השומרים היהודים, מוטלים על ערש דוֹי, ואין מי שיחליפם... היכן אתם? מדוע אינכם באים הלום, הגיבורים?... מצער הוא הישוב שלנו בארץ-ישראל ומרובים הם השונאים, שקמו עליו בשנים האחרונות בעתונות הערביאית, בכתיהקהוה הערביים ובכפרים... העם הערבי, כלומר, הפלחים, בארץ-ישראל אינו יודע, כמובן, לקרוא בעיתונים, וודאי עוד הרבה דורות יעברו עד שיגיע למדרגה שכזו... מה עלינו לעשות? כמדומה, שבשביל כל אלה שענייהם בראשם התשובה ברורה: לאזור עוד יותר את כל כוחותינו בביסוס-מצבנו ובסידור-ענייננו בארץ... ואולם לא כן יחשבו העיתונים אשר אתנו בארץ. ביחוד 'החרות' הנחמדה, הצועקת זה כשנה בקולה הנעים ובסגנונה המיוחד על 'הסכנה

4 בצלאל, על ייחודו.

הנוראה' ועל התרופה היחידה: עיתון יהודי בערבית! עיתון ערבי, שיגן עלינו בפני שונאינו ויוציא כ'אודור'⁵ צדקתנו וכצהרים את משפטנו.⁶

מילותיו של ברנר זורות אור על הבמה האינטלקטואלית שפורסם בה 'פלורה ספורטו'. בשנים 1913-1914 התנהל ביישוב מאבק גדול הידוע בשם 'מלחמת השפות', והוא נסב על השאלה אם שפת ההוראה המרכזית בטכניון ובבית הספר 'הריאלי' בחיפה תהיה עברית או גרמנית. ההחלטה הראשונה של חברת 'עזרה' הגרמנית שלא ללמד בעברית הביאה בין השאר להתפטרותם של חלק מחברי הנהלת הטכניון, ובהם אחד העם (אשר צבי גינצברג, 1856-1927), שמריהו לוי (1867-1935) ויחיאל צ'לנוב (1863-1918). בד בבד התפטרו מורים בארץ מעבודתם בחברת 'עזרה', ובהם אינטלקטואלים מזרחים בני דורה של פוחצ'בסקי, כמו יוסף בר"ן מיוחס (1868-1942), דוד ילין (1864-1941), שמעון מויאל (1866-1915) והצעיר יהודה בורלא (1886-1969), שהיו מקורבים מאוד ל'החרות'.⁷

אמנם 'החרות' תמך בקנאות בחידוש השפה העברית, אך עמדתו זו לא הייתה כרוכה בעוינות וכל שכן בגזענות כלפי השפה הערבית, ובכך נבדל ממעגלים אחרים ביישוב, מגישותיהם של אינטלקטואלים דוגמת ברנר, יוסף קלוזנר (1874-1958) ויעקב רבינוביץ (1875-1948), ומתפיסות שאפיינו כתבי-עת מובילים דוגמת 'הפועל הצעיר' (1907-1970) או 'האור' (1908-1915).⁸ ב'החרות' נשמעו קולות מזרחיים ציוניים שקראו לדו־לשוניות עברית-ערבית ביישוב היהודי המתחדש, נוסחו בו קריאות שלא לגרום לאבדן השפה הערבית בקרב יהודי המזרח התיכון, והודגש שעל ציוניי אשכנז ללמוד את שפת המקום ואת תרבות האזור.⁹ 'החרות' עסק הרבה יותר מכל כתבי-עת אחר במה שכונה אז 'השאלה הערבית' וקרא לשילובו של העם היהודי-השמי המתחדש בצור מחצבתו המזרח תיכוני.¹⁰ לא מפתיע שגם במישור הקריטי של שוק העבודה

5 *L'Aurore*, העיתון הצרפתי שבו פרסם אמיל זולא (1840-1902)

ב־13 בינואר 1898 את מאמרו 'אני מאשים' (*J'accuse*), שבו הגן על אלפרד דרייפוס.

6 ברנר, האוהלה, עמ' 47-48.

7 מאורעות בירושלים.

8 בהר ובן־דור־בנית, מחשבה.

9 ראו לדוגמה: מלול, מעמדנו; מלול, שאלת; מלול, השתתפות; פרנקו. תרגום שלם של מאמרו של מלול על שלושת חלקיו לאנגלית ראו: בהר ובן־דור־בנית, כתבים.

10 אחרי שספר והשווה קבע בצלאל ש'אין עיתון עברי המשתווה' ל'החרות' בכמות הכתיבה על 'הבעיה הערבית', ראו: בצלאל,

תמכו רבים שהיו קשורים לעיתון – לדוגמה אברהם אלברט ענתבי (1869-1919) – בשיתוף עברי-ערבי והטילו ספק בבדלנות הלאומית-הכלכלית החריפה של 'עבודה עברית' שקידמו באופן לחמני חוגים ציוניים-אשכנזיים.¹¹ כותבים ב'החרות' הזהירו מסילוק פלאחים פלסטינים משוק העבודה הציוני וגרסו שהדרתם עלולה להזיק לאינטרסים ארוכי הטווח של ההתחדשות היהודית. זהו – בקיצור נמרץ ביותר – ההקשר האינטלקטואלי שבו פרסמה בת צבי / פוחצ'בסקי את סיפורה, ושבו אני סבור שיש לפרשו, גם אם פוחצ'בסקי לא הייתה בהכרח שותפה לכל הרעיונות הללו.

ביום חמישי, ה'29 בינואר 1914, נפתח מאמר המערכת של 'החרות' במילים חגיגיות מהרגיל:

לפני שבועות אחדים פנינו בדברים אחדים אל הסופרים ואל הקוראים. אנחנו העירונו על התפקיד החשוב, שעתון יומי בא", שהוא משמש במה חפשית לכל הנטיות הישירות והעצמיות של הצבור, צריך למלא. מטעם זה חשבנו לנו לחובה לבקש את עזרתם של טובי סופרינו וגם לפנות אל הקוראים בא"י ובחו"ל להשתדל בהפצת העתון. לשמחתנו נוכל כבר עכשיו לציין כי דברינו לא שבו אלינו ריקם. חוג הסופרים המכיר בערך עבודתנו הולך ומתרכה ואנו מקוים כי סיוע זה לא יהא אך זמני ועובר אלא סיוע מתמיד ונמשך.

בשבוע הבא נפרסם ספור מקורי מחיי יהודי המזרח בשם 'פלורה ספורטו' מאת הסופרת בת צבי, אשר יעניין את הקוראים. החלק הפילטוני בכלל הולך ומשתכלל. רוצים אנו לקוות כי גם בחלק המאמרי-פובליציסטי כמו בחלק המאמרי-המדעי, שגם אותו היינו רוצים לפתח, נמצא יותר ויותר עזרה וסיוע מצד הסופרים בארץ ומחוצה לה. אי אפשר לגלות ככל מאמר ומאמר חדשות ונצורות ועתון יומי אינו ירחון או שבועון שיהא צריך להצטמצם רק בשאלות הנצחיות של גוי ואדה.¹² מן היום הוא באו אל היום הוא שב. ואולם גם בצורה זו יש ויש מקום לסופרים הרוצים בתקנת העט לעסוק בהכשרתו ולהמציא לו חזון רוחני, שיהא אוכל פירותיו ביום הזה וביחד עם זה תשמר קרן ידועה גם לימים יבואו. הדרך לעבודה סלולה. תרבה הדעת ותרבה התועלת.¹³

נולדתם, עמ' 367. עוד על 'החרות' ותקופתו ראו: יעקובסון; קמפוס.

11. לסקר.

12. הכוונה כנראה לעדה.

13. מאמר מערכת.

ב'2 בפברואר פרסם 'החרות' את החמישית הראשונה של הסיפור 'פלורה ספורטו', ופרסום הסיפור נמשך בארבעת הימים הבאים.

עם הדפסתו של הסיפור מחדש יש להעיר שקיימים בו מספר שיבושי לשון מרהיבים, שמן הסתם לא נתפסו כבעייתיים בפי דובריה הטבעיים של העברית העות'מאנית, ששפתם קדמה לזו הממושטרת שעוצבה בתהליך תחית הלשון העברית; בלשניות ובלשנים יוכלו אולי להקיש מהשיבושים הללו להתפתחות העברית המודרנית. סימני הפיסוק ב'פלורה ספורטו' והבחירה של המחברת או של עורכי 'החרות' היכן ואיך בדיוק למקמם בטקסט נראים לעתים תמוהים לקוראות ולקוראים כיום. במקרים ספורים הוספתי הבהרות – בהערות שוליים או בסוגריים מרובעים בגוף הסיפור – אך את הטקסט עצמו שימרת כמות שהוא על איותו, תחבירו, צורתו ומתכונת ההרפסה המקורית שלו (סדר הפסקאות, המעבר לשורות חדשות, קווי הפרדה למיניהם וכיוצא באלה). עם זאת הוספתי ניקוד חלקי כדי להקל על הקוראים,¹⁴ והמרתי מירכאות כפולות למירכאות יחידות כמקובל ב'פעמים'. לבסוף, על מנת להקל קמעה מבחינה טכנית וביוגרפית את קריאת הסיפור מאה שנים לאחר כתיבתו, ובלי לחשוף דבר ממהותו ומתוכנו, אציג את תריסר הדמויות שבחרה בת צבי / פוחצ'בסקי לכלול בסיפורה:

- פלורה ספורטו (נולדה בניסטי) – יהודייה עירונית ירושלמית שבגיל עשר עברה יתומה עם אחותה ואביה ליפו, אם לשלושה, שמחה, נסים ותינוקת, חיה עתה ב'מושבה אשכנזית' חקלאית.
- פריסיאדו ספורטו – בן זוגה של פלורה, חקלאי בוגר בית הספר 'מקווה ישראל', בולגרי במוצאו.
- מר בניסטי – אביהן של פלורה ושולטנה, שוטר (במשטרה העות'מאנית).
- שולטנה חנוכה (נולדה בניסטי) – אחותה הצעירה של פלורה, אם לציונה.
- סעד חנוכה – בן זוגה של שולטנה ובנו של תופיק, ירקן מהשכונה היפואית נווה-שלום.
- פרנסיס – מורה (אשכנזי) במושבה, חבר של פריסיאדו ופלורה.
- תרפ'אדה – כובסת ערבייה (פלסטינית) במושבה, מועסקת בשכר על ידי פלורה בעתות לחץ שאחרי לידות.
- גנן נוצרי.

¹⁴ המחברת כתבה כמעט תמיד בכתיב חסר, צורת העברית העתיקה ביותר, שקדמה לכתיב המנוקד או המלא. הדבר מתבטא בראש ובראשונה בהימנעות עקבית מציון תנועות באות וי"ו (לדוגמה לגמר במקום לגמור) או באות יו"ד (לדוגמה תפלה ולא תפילה).

- עבדללה – עמיתו למקצוע של פריסיאדו.
- מורנו – חבר שפריסיאדו מתפלל עמו לפעמים.
- גברת שטיין – חברתה האשכנזית היחידה של פלורה במושב.
- סבא עוזיאל – סבן של פלורה ושולטנה.

פלורה ספורטו

(ספור)

מוקדש לנעמי פ.

בהניקה פלורה את ניסים הקטן היא החזירה אותו לעריסתו ותשוב לגמר את טליאת בגדי העבודה הנחוצים לפריסיאדו למחר.¹⁵ היא מצדיקה עליו סוף-סוף את הדין על אחרו לשוב הערב: – כלום הוא באמת צריך להיות סגור בבית כמותה? אם – מחיבת למסר את נפשה לילדיה ולהיות כפותה אליהם כל הימים, אבל האב, – אחרי עבודה קשה של יום תמים בשדה, כלום אינו רשאי לבלות שעה קלה בנעימים?

ובכלל – איך היא יכולה לכעס עליו, אם הוא שוהה קצת יותר בבית פרנסיס, אותו המורה החביב והאדם המצוין, שמבלה רוב הלילות על תורתו ועל תפלותיו הלבביות, המתוקות, – כלום קל להפרד מהר מחברת אדם שכזה? הלא אין להם עוד ידידים כמוהו במושב אשכנזית זו?

עם האשכנזים אינם באים במגע ומשא רב. נפגשים אמנם בבית התפלה, במשרד הפקידות בבית-העם, אבל יחס הדדי אין ביניהם, ופריסיאדו משתעמם ומבקש חברת-אחים, – כלום מותר לה להתרעם על זה? ... חה, כנראה שהיא בדרך אחותה אחזה – למרר את חיי בעלה, לבקש עליו תואנות, לקבול על מעשיו ולחטט בדרכיו! ... לא, לא טוב להיות בעלת עצבים כשולטנה, – צריכים למשוך בעול החיים בסבלנות! – –

אבל פלורה אינה מציינת לקול ההגיון הבריא שלה. זע איזה נים בלב ושולל את מנוחתה. – הריהו יודע, כי לנסים צומחות השנים; כל היום אינו יורד התנוק מעל ידיה וגם כלילות אינו נותן מנוחה. יודע שאחרי המכתב, שקבלה מיפו ע"ד ועל דבר) מחלת אחותה, עליה להכין לנסיעה לבוקר השכם, – והיאך לא נשאר הערב בבית לעזור לה?

היא נעלבה, אבל בתוך עלבונה מתערב קורטוב של יהירות, כשהיא מחליטה כי טובות הנשים מבעליהן, אלף פעמים טובות מהם!

15 פלורה בלדינו פירושו פרח, ופריסיאדו – יקר (precious).

כאן היא נזכרה בגיסה סעד; התאדמה והחליטה, כי אמנם יש גברים יוצאים מהכלל – מה טוב הוא סעד לשולטנה! נוהג הוא בה כבוד כאחד האשכנזים, חולק לה חבה ושימת לב ורחם ירחם עליה בסבלה יסורים. אבל מה יועיל כל אלו אם השטיא¹⁶ אינה יודעת להוקיר את יחסו הטוב וכל הימים ממררת את חייו? – היא אינה רוצה בבת יחידה! בציונה לבד אינה רוצה – בנים יתן לה!... למה לפלורה כבר שלושה במספר? ... שטיא – האם לא טוב לה סעד מעשרה בנים?

פלורה גמרה את עבודתה; ארזה את חפציה; השעה מאוחרת מאוד ופריסיאדו עדיין לא [בא]. גדול העלבון וגדולה המרירות שבלב. – את פלורה מותר לנצל! 'פלורה הטובה' – ככה מנעוריה קוראים אותה – נבראה רק לשמש אחרים, לראג לאחרים, למסר להם את נפשה!... פלורה סובלת ושותקת – ומדוע לא ינצלו אותה ולא יטלו מלכה ומכחותיה כל עוד שיש לה מה לתת?... פתאום תופסת היא שוב את עצמה על התרגזות עצבים. נושכת שניה ורוצה לכבש כעסה. היא נגשה אל הארון, הוציאה אלפס עם חלב חם, מזגה להכוס ושתתה בעמידה כשעיניה מרפרפות על פני מטות הילדים ושפתיה לוחשות: – ...בן פורת יוסף!... סבלנות דרושה שְמֶרֶת הכחות בשבילם – עזרני, אל!

בנסעה מחר עם שני פעוטים¹⁷ ליפו, בעגלתם שלא הספיקו לנקות אחרי הובלת הזבל, דפק לבה לזכר אחותה – מי יודע באיזה סגולות חדשות כבר השתמשה! לא די לה הצוענויות, השיכים [השיח'ים], הדרוישים, הלא גם אצל התימני התרפאהו – השקה אותה מים קדושים ממעינו של שלום שבזי, בשל לה עשבים מתוך לחישות ועויות וצוה לשתות עם קריאת הגבר הראשונה דוקא... הכל היא עושה וסיבלת [וסובלת] כל כך! – תרופות הכושיה לבד, בכמה כסף וצער וכחות עלתה לה!

שוליא [שליה] מיולדת בכירה!... להחביאה בכלי חרס שחור לשלושה ימים, אחרי כן להשרותה בפורשין ולשתות קימעה קימעה... לא יפלא ששלושה חדשים נמשכה הדזנטריה! מי יודע למה עוד מסוגלת שטיא זו! מי יודע מה

16 שטיא בארמית פירושו שוטה, אוויל, כסיל, כמו בפתגם 'די לחכימא ברמיזא ולשטיא בכורמיזא' (מדרש משלי כב): החכם מבין דברים נרמזים בעוד שהשוטה נצרך לביטוי מפורש, פיזי (כורמיזא פירושו מכת אגרוף).

17 בעברית פוסט-עות'מאנית קובעה פעוט כמילת זכר שצורת הרבים שלה נקבית (פעוטות), שלא כמו שכתבה פוחצ'בסקי; אלא ששתי פסקאות למטה מכאן כתבה דווקא 'פעוטות'.

קרה שם הפעם?! אולי השיך השקה אותה שוב את הסם ההוא?... אבל היא מצאה את שולטנה בקדחת פשוטה, קלה ובלתי קושי רב עלתה לה ההשגחה. ופלורה מחליפה כח בעיר. היא אוהבת את יפו, – לא את העיר גופא אלא את הים ואת הבית הקטן על חופו, ששם יושב אביה ושם עברו עליה ימי הנוער והבחורות, עברו יסוריים וצער וגעגועים שונים. בלילות היא אוהבת לעלות על הגג הקטן, ותחת רעש הגלים שוטפים להם הזכרונות. –

בהיותה כבת עשר ושולטנה בשנתיים פחות ממנה בא אביהן לגור ביפו. מטעם הבולשת הירושלמית נמנה [נתמנה] לכוליש בעיר החוף.¹⁸ כאן, רחוק מקרוביו, נעשו לו החיים עם שתי יתומות – יותר מרים ויותר קשים. לבו היה מתמלא צער כשהיה אנוס לילה, לילה לצאת למשמרתו ולעזוב את הפעוטות לבדן בחדר. לובש הוא כלי זינו, ויוצא בשתיקה ולבו נוקפו, נוקפו. הוא סוגר את הדלת אחריו, מנסה פעמים את המנעל, והולך לו. בסובכו את השכונה, הוא חוזר לדלת חצרו, מנסה שוב את המנעול,¹⁹ נוטה אליו אזנו ומקשיב. יש שרעש הים מפריע לו להבחין מה שנעשה פנימה, – הישנות הילדות או ערות? הוא עומד שעה קלה וחוזר בגעגועים לסביבו [לסיבובו].

את ילדותיו לא ראה הרבה במשך השבוע. כל הימים הן מבלות בבית הספר ורק בערבים הוא נמצא בחברתן. אחרי ארחת הערב הן נגשות לשעוריהן והוא בוחר מתוך ספרי הלימוד שלהן את אותו הספר עם הספורים הקלים, שהוא קורא בעונג גדול. הילדות מספרות לו ביהירות, כי ספר זה חבר המורה שלהן, אותו הגבוה, שאבא פוגשהו לפעמים בעברו במהירות לחוף הים. אח"כ סחות הילדות על דבר יתר המורות וע"ד המנהלת, המלמדת צרפתית, ואיך שזו ענשה את האשכנזיה הרעה שמכנה אותן תמיד בשם הגנאי – פרנקיניה!...

(המשך יבא)

(המשך מגליון קודם)

בשעורן הצרפתי האב ג"כ [גם כן] לוקח חלק יש שהוא מנסה בסקרנות של ילד לחקות את כתיבתן, וכשעולה בידו לצייר אי-אילו אותיות, הוא פונה בצחוק אל הנערות: – הבטנה, ילדות וראו – איך שבניסטי הבוליש כותב צרפתית. הן מציצות בכתב יד אביהן ומתפרצות בקול צחוק עליז.

18 במשפטים הבאים מתוארת מבחינה מעמדית עבודה של שוטר מקוף רגיל ולא כזו של בלש במובן המודרני של המילה. ייתכן שפוחצ'בסקי השתמשה במילה הלועזית למשטרה, פוליס, בהגיייתה הערבית, והתכוונה לשוטר.

19 שלא כבמשפט הקודם, 'מנעול' נכתב עתה בווי"ו.

כשגדלו וגמרו את בית הספר, התחילו להשתכר בתפירה ורקימה ולעזר לאביהן. הוא הביט על בנותיו ושמח. – פלורה, צהבהבה עם תלתלים בהירים ועם עיניים גדולות, תכולות, שמבטן האלכסוני חודר ונוקב ישר אל הלב. ושולטנה, – ראש שחור עם שערות ארוכות, אף דק וחד ועינים עמוקות מני ים, – האם אינן שתיהן יפהפיות?... הוא הרגיש איך סספרדים צעירים החלו להביט על בנותיו בגעגועים, אבל הוא עצמו נשא עיניו להבחור האשכנזי, שהיה מביא לפעמים לביתם ספרים לקריאה. אותו הוא חשב לרפש חתן לפלורה. ובביתם אז יצא ונכנס גם עלם אחד, פריסאדו ספורטי [ספורטו], תלמיד בולגרי במקיה [מקווה] ישראל.²⁰ פעם בחדש, בערב שבת, היה התלמיד ממהר בפסיעות גסות ממקיה [ממקווה] ליפו, כשהוא מלא שכרון מריחות פרחי תפוחי־זהב, ומריח הפרח שלו, פלורתו, שהוא נושא בלב. אבל דבר אחד היה מעיר פחד בלב העלם, – אחותה שולטנה כל כך רצינית ויהירה!... למה היא מביטה עליו מגבוה?

שולטנה, בקומתה הזקופה, בפניה היפים עם שרטוטים דקים מן הדקים, במבטה הרציני ותכונתה השולטת היתה 'מלכת הבית'. השלום לא מצא קן בין שתי האחיות, אף־על־פי שכל אחת אהבה את השניה עפ"י אפן שלה ויש שאהבת פלורה עברה כל גבול. במסירות־נפש גמורה היא מלאה אחרי כל הקפדותיה של שולטנה. חשבה את עצמה – אַם ליתומה מסכנה, וכל עמל בשבילה לא היה קשה לה. רק לעתים רחוקות בצבצו הרהורים ע"ד קושי תכונתה של אחותה, על סרבנותה וקפדנותה, ואז היתה שואלת את נפשה ביגון: למה היא ממררת את החיים, – למה, למה? ורגש אהבה עמק סח לה, כי שולטנה חולה וזקוקה לרחמים ולסליחה על כל שגעונותיה. ואת ההשערה הזו, כי מסכנתה חולה, אַשרה חברה אשכנזית אחת, שקראה אפילו את המחלה בשם: – מחלת עצבים! –

החכוכים בין האחיות נעשו יותר תכופות [תכופים] מעת שהתקשר ספורטו אל פלורה. די היתה מלה אחת, תנועה אחת, שלא מוצאת חן בעיני שולטנה והבית מתמלא קטטות ומריבות שסופן – בכי, חרטה, ומוסר־כליות. פלורה תדיר, אחרי מאורע כזה, מלמדת זכות על אחותה – חלשה, חולה שולטנה, וצריכים לותר על הצער, על העלבון, על הכל, הכל!... ואף־על־פי־כן מתמרמר הלב, קובל ומוחה במסתרים, כששולטנה מרגיזה אותה, מעליבה אותה. יש שהיא מתפרצת בככי, נופלת על מטתה, כובשת ראשה בכר ומהדקת אותו בין שניה. ברגעים כאלו מתרוצצים הרהורים קשים בלב: – היא לא יכולה יותר לחיות בשביל אחרים! רוצה רגע של שלווה, של מנוחה... היא תחדל לתת

20 בית הספר החקלאי 'מקווה ישראל' נוסד בשנת 1870. בן אחיה של פוחצ'בסקי למד שם בסוף המאה התשע עשרה.

את כל נפשה לשולטנה, תחדל!... וברגע זה יש שהיא נזכרת ששולטנה לא אכלה הערב. מה עושה? קופצת מהר ממטתה הציתה את הפרימוס שקנתה לאביה בשביל שיכין לו בלילה קפה במהירות מחממת לשולטנה חלב ומגישה לה עם עוגה שהכינה לבקר.

האחות לא שותה ופלורה רותחת מצער ומאשימה את עצמה: – רעה היא, מרשעת! היאך לא חסה על אחותה המסכנה ותרגיז את עצביה עד מריטת השער, עד הכאות הראש בקיר? לא, לא, – יותר לא תענה כלום כששולטנה תתלונן עליה, היא תשתדל להתאפק מכל דבור ולותר על הכל... קשה?... לא, לא קשה בעת שיש לה עולם מלא אהבה, יש לה פריסיאדו האהוב, החביב שלה!... וכאן פלורה מרגישה פתאם כאלו היא חטאה בזה שיש לה אושר, יש לה אהבה, ולשולטנה המסכנה אין כלום, כלום!

אבל בנות בניסטי הבוליש התחתנו שתייהן בשנה אחת. שולטנה, שבחרה בסעד, בן תופיק חנוכה, חנוני בנוה־שלום, נשארה ביפו,²¹ ופלורה, היתה לכפרית, אחרי שיק"א אָפְּרָה²² את ספורטו, המצטיין בחריצותו החקלאית.

החיים במושבה היו מתחילה קשים וזרים לפלורה; אבל לאט לאט, שנה אחר שנה הסתגלה אליהם יותר ויותר עד שהיתה ככת כפר מלידה האוהבת את השדה, הגן, את הלול ואת הרפת. למרות לידותיה התכופות היתה פלורה עוזרת טובה לפריסיאדו במשק החקלאי. כל לידה עוצרת אותה איזה שבועות מעבודות המשק. אבל די לה להתחזק מעט, והיא יורדת תכף אל הגן ואל הרפת. הכל נראה לה אז חדש ונעים כפליים. העגבניות בגן – איזה צבע נחמד יש להם! והקישות,²³ פרחי הקישות, מה ענקיים הם, מה יפים עליה־הקטיפה שלהם אחרי ליל הטל!...

הראשונה שפנתה ברפת את ראשה אליה היתה ה'כרסנית'. היא כאילו הכירה את בעלת הבית ונתנה לה תודה על שובה. בתה של זו גדלה אבל רזתה

21 השכונה היפואית נווה־שלום הוקמה בשנת 1890 כהרחבה של שכונת מנשייה. אביה של פוחצ'בסקי, יונה צבי פיינשטיין, התגורר שם מספר שנים משנת 1898.

22 כלומר סייעה לו להיות איכר פעיל. יק"א היא 'החברה היהודית להתיישבות' (Jewish Colonisation Association) מיסודו של הברון היהודי־הגרמני מוריס הירש (1831-1896). הירש הקים אותה כדי לסייע לפליטים יהודים ממזרח אירופה. לאחר מותו החלה החברה לתמוך גם במוסדות בארץ־ישראל העות'מאנית. ראו: צוואת הברון.

23 קישואים; בהמשך כתבה פוחצ'בסקי 'קשות', בלי יו"ד.

מאוד. פלורה מחפשת בצוארה ומוצאת לדאבון לבה שהקטנה מכוסה כלה קרצות [קרציות]. 'בלי בעלת בית – חושבת פלורה בתלונה – מי ירחץ את המסכנה, מי ישמר שהטפילים לא יאכלו את בשרה?' פלורה נגשת לחלב את 'האדומה' וספוק־נפשי גדול ממלא אותה, שוב יש לה כח להמציא בידיה את החלב למשפחתה, – האין זה אושר?

למחרת היא כבר כופפת על לקוט מאכל לפרותיה. 'האדומה' – זו הבחלנית מכל פרות רפתה אינה רוצה כבר לטעום מעשבי השרה, שהתחילו להתיבש וצריכים לבקש לה מטעמים בין הירקות. הגן מלא קשות, שעבר עליהן עונת המחירים הטובים בשוק, ופלורה מחליטה לתקן מהן מאכל לפרות. היא ממלאה סלילה [סלסלה] גדולה עם קשות, חותכת ושמה אותן בקדרות בתנור חם. כשהתרככו הוציאה אותן, קררה ונתנה לפנות ערב לפרות בתקוה שהזוללות תשבענה ותוספנה לה חלב כמו שהיא דורשת. – תגש לפרה, תמשש בכחלים והריהן כבדות ומלאות חלב...²⁴

אבל הפעם תקותה לא נתקימה. 'חושמה'²⁵ – בת 'הכרסנית' התפרצה מן הדיר בלילה וינקה חלב אמה. התנחמה רק פלורה כשגמרה לחלב את 'האדומה' והיא מלאה מחלבה גדולה. כאן היא מוצאת שבדיעבד מן היושר היה שהעגלה החלשה תינק פעם את כל חלב אמה, היניקה לרויה וחזקה מעט! הלא גם זו ילידת החצר, – ומדוע לא תהנה מן הברכה?

הובילה את הפרות ואת העגלים לבאר; בדרך קפצה וכרכרה 'חושמה' בשובבות גדולה, ממש כמו שהיתה נוהגת בשלהי החורף, בעת שאכלה לשבע עשבים טריים במשך כל היום. בנחת רוח מתבוננת פלורה בשובבותה, נעצרה רגע, נזכרת בילדיה וסרה מהר ללכת הביתה. כמעט במרוצה היא עוברת את הסמטא, שבין תותים גבוהים ועבותים, סמטא מליאה ריחות בושם של פרחי שטה קטנים, סגלגלים. צפור צהובה עם זנב ארוך בעל גון יפה, מלקטת גרעינים מתוך זבל סוסים יבש, ותופסת אחד אחד בחרטומה הדק. פלורה נעצרה רגע ממרוצתה, לבל הפריע מזונה של בריה קטנה ויפה זו. אבל פתאום התלחש רוח בין ענפי התותים, הצפור שמעה, הזדעזעה, ופרחה מעבר לשטה.

(עוד יבא)

24 על פי משנה, חולין ח, ג, כחל הוא עטין פרה.

25 שם הפרה מעניין בהקשר העות'מאני. בעקבות מהפכת 'התורכים הצעירים' בשנת 1908 טבע איתמר בן־אב"י (1885-1943) את המילה העברית החדשה חושמה עבור קונסטנטינופול, על בסיס ראשי התיבות של הביטוי חוקה של ממשלת העם.

(המשך מגליון הקודם)

בחצר קבלה את פני פלורה עדת יונים צחורות שירדו במעוף מן הלול והתחילו מסתובבות לרגליה בקשקוש תבעני; מהרו ורצו לכאן גם התרנגולות ובראשן הזדקף הגבר היהיר, בעל כרפלת אדומה כאש, וגם הוא קשקש בכנפיו הגבוהות. מן החלונות נשמעו קולות ילדים הקוראים – 'אמא, אמא!' וכל פעוט בוכה. פלורה עולה במהירות על המדרגות וממלמלת במבוכה: 'רעבים רעבים כעת כלם! יחכו אפרוחי עוד מעט קט!'

בערב היא יצאה עם ילדיה לקראת העדר. עמדה בפנית הסמטא ונמשכה אחרי מראה השמים היפים. הכפה נמוכה, נמוכה מאוד וכלה הוצתה אש הבוערת בין עננים קלושים, אפורים עם זרים תכולים־כהים. זולפים שם, זולפים גלי זהב בחשאי ומסתלקים לאיזו פנה רחוקה; רק האדמומית שבמערב עמדה והכתה עד שהתחיל המזרח לחשך.

הפרות אחרו לשוב מן השדה והיא נכנסה להניק את הפעוט. בצאתה פגשה כבר את הפרות בחצר, וכשראתה את עטיניהם מלאים חלב קראה – הידר! קשקשה על גבם ונתכנס בשמות של חבה. הציצה בעיניהם ונדמה לה כי הן מתפלאות על אהבתה אליהן, בריות עלובות כמותן! –

עבר פרנסיס בסמטא ונכנס אל החצר. פלורה התאדמה ולא ידעה במה להתחיל. – אלה הן פרותיך, פלורה? – שואל אותה פרנסיס אחרי דרישת השלום. היא התעוררה שוב:

– כן אדני! הוא רואה את 'אדומה' זו? רק ארבע שנים נמלאו לה! יסתכל נא בגדלה – הלא פרה דמשקאית ממש תהיה! לא כן?
– אנכי הדיוט גמור בעניינים שכאלה! עונה פרנסיס ומקשיב בסקרנות להמשך שיחתה.

– אלה העגלות כשיגמלו אמכר אותם ואכניס את הכסף לבנק! זו תהיה התחלת חסכון נדוניא בשביל שמחה תלמידתו!
היא מהדקת את פעוטתה אל חיקה, מנפפת את תלתלי הזהב שלה, גוחנת ומנשקה.

– כלה נאה וחסודה, בואי נא אלי! – קירא איתה [קורא אותה] פרנסיס ברמזו באצבע.

קשה לפלורה בעונה זו שאחרי הלידה – הכביסה. למרות רצונה היא מחיבת לקחת ערביה לעזרה. יש שנתקלת בתרפ'גדה הפטפטנית.²⁶

26 מכיוון שבעותק הסיפור בלתי אפשרי כמעט להבדיל בין נ"ן

– יללה, יללה! – צריכה היא לזרוז אותה כל היום.
 ותרפ'גדה, הבקיאה בכל מסתרי המושבה ובהויות העולם, ראשה היום
 בפוליטיקה. כי הימים ימי מלחמה במדינה.
 חמש מאות מליונים, הכה השולטן בבני עם נכר! מספרת היא בהתלהבות.
 – מאין את יודעת זאת? – שואלת פלורה בגיחוך.
 – הלא היתה שלשום תהלוכה גדולה בכל רחובות העיר! המונים המונים
 נהרו אחרי נושאי הדגלים שהכריזו בכל עבר ופנה: 'הכה השולטן בכופרי
 אללה, הכה ונצח את חמש מאות מליונים שונאיו!' עתונים הקריאו והריעו
 בחיל: 'יחי השולטן אל-כביר, יחי מושל המושלמים!'
 – מליוני כופרים! מליוני שונאים! – חוזרת תרפ'גדה בהתפעלות.
 – כמה זה מליון בני אדם – את יודעת?
 – מאין עלי לדעת 'מעלימתי' (מורתני) – כלום מלומדות אנו כמותכן?
 – ואת ימי שנותיך את יודעת, תרפ'גדה?
 – לא, גם זה לא למדוני עד היום! והיא סחה שכבר זקנה, זקנה היא!
 עבדה במושבה בימי פקיד אחד כרסני וכעסני, ובימי גנן נוצרי, שהיה צועק
 ומכנה את היהודים, פועליו, במיני שמות של גנאי... במשך ימי כביסתה כאן
 (במושבה), התחלפו חוגים²⁷ גדולים וקטנים עד שנתרוקן בית הברון. –
 פלורה אינה שומעת את פטפטנות תרפ'גדה. הכביסה לא יצאה נקיה והיא
 כועסת ומתרגזת וכמעט שבוכה מצער.
 – 'שלומיאל! לא תוכל בלי עזרת ערביה לעשות את מלאכתה?'
 גם יום של אפית לחם קשה לפלורה וגורם לה צער. – אצל השכנות
 האשכנזיות עולות ככרי הלחם כה גבוהות ויפות, רק אצלה שטחיות, נמוכות!...
 הלא הכל היא עושה בשביל שיעלה הלחם יפה, לא חסה על שום עמל, והרי,
 הרי לך פחות [?!] אלה!
 היא כועסת וטוענת כלפי עצמה: – שלומיאל לא יוצלח! – הלא להלקיתה
 [להלקותה] פשוט צריכים בשביל לחם שכזה, שכל אוכלו יקלקל את קבתו! היא
 מחליטה כמעט לפרס לחם זה לעניים ולאפות אחר במקומו – אבל כח, הכח
 מאין ימצא?

לגימ"ל, קיים סיכוי קלוש שהשם שכתבה כאן פוחצ'בסקי הוא
 תרפ'נדה ולא תרפ'גדה. ייתכן גם שבאותן שנים יכלו כותבים
 לבחור אם לרשום את הגרש המסמן את הצליל (הלא-קיים
 בעברית) ג' לפני האות (היינו 'ג'), ולא אחריה בלבד כנהוג
 בעברית עכשווית.
²⁷ ייתכן שפוחצ'בסקי התכוונה לחוואג'ות, הכינוי לגבירים לא-
 מוסלמים.

ועוד בחטאים מסתגפת פלורה: – לפעמים, מרוב עבודה של לפנות ערב, שוכחת היא לתת אוכל לעופותיה. בזה נזכרת אך בהקיצה בלילה משנתה, ומוסר כליות תוקף אותה אז ואינו נותן להרדם, – על חטא שחטאה כלפי פיות עלובות אלה. לבה מתענה.

או יש שלפנות ערב שוכחת היא לסגר את העגלים בדיר. באו הפרות, לא נתנו חלבן בלי בניהן, שכל חפוש לא הועיל למצא אותם. געו הפרות, געו כל הלילה ושנת פלורה נדרה, – מי יודע אם לא חיה רעה אכלה את ילדיהן!... באשמתה אירע אסון זה!

בבקר כשמוציאים את השוכבים רוקדים וקופצים בין התירס הגבוה, פלורה בוכה משמחה.
(עוד יבא)

(המשך מגליון הקודם)

ופעם היתה אכדה באמת, אבל לא באשמתה. מתה אצלם פרדה ששויה היה עשרים נפוליונים! גדול היה צערה אבל השתדלה להבליג עליו בשביל להרגיע את רוחו של פריסאדו, אשר התאבל מאוד על פרדתו הלבנה החזקה, ששמשה חברה טובה במשך חמש שנים רצופות.

הוא הולך כמטרף:

– 'מה לעשות, מה לעשות? בלי פרדה – מה נעשה?'

– כפרה בשביל ילדנו! – נהיה נא בריאים אז תעזר לנו ידנו לקנות אחרת! – עונה פלורה ומתאמצת להראות פנים צוחקות בדברה.

והלב שלה כואב ודואב, והיא לא חודלת להרהר בפרטי המקרה: – כשהעירה אותה הפרדה שלשום בדפיקות משונות בכתל הארץ מיד הגיד לה לבה רעה... שני ימים טפלו – שני ימים ושני לילות ושום תרופה לא הועילה! מה היה לה? – נחש, עקרב, או איזה חיה אחרת נשכתה? מסכנה! – כמה התלבטה ביסוריה, כמה מבקשת-הרחמים השתקפו בעיניה הנוגות... להצילה, להצילה הן בקשו!... עם אור הבקר הזה כשדפק עבדללה בתריס הקישון היא הבינה הכל, הזדינה במרץ ובסבלנות לחזק את לבו של פריסאדו, אבל אחרי שנתאסף המון גדול סביב לנבלת הפרדה היא לא שלטה ברוחה:

'מה מסתכלים כאן הסקרנים, – הלשמח לאידה באו?' – במילים אלה פזרה את ההמון ותשאר עומדת כאבלה. הלב התרוקן בקרבה וכל היום לא נגשה לעבודה. – למה תעמל, תעבד, תקמץ, ותחסך אם השטן יכל לקפוז ובין רגע להשחית קמוץ של שנים רבות?...

אחרי שבועיים גלה לה פריסאדו שהוא רוצה לפנות אל הפקידות ולבקש הלואה לקניית סוס. התרגזה פלורה והתלהבה: טובות, רחמים, השתדלויות?...

לא, אינה רוצה בזה!... כשם שתדיר עזרה להם ידם, תעזר גם עתה! התרפסות לפני הפקידות? – חלילה, חלילה!²⁸

ולא רק במקרה זה, אלא בהרבה מפרטי החיים לא עמדה פלורה עם בעלה בדעה אחת. שונים היו הם בתכונותיהם! הוא אדם שמאמין בעצמו הרבה. כל מה שהוא עושה טוב וישר בעניו, מאמין בהצלחתו, בכשרונו, באפשרותו לעשות חיל. והיא – מתענה ומסתגפת על איזה מיני חובות שונים ומשונים שע"פ דעתה לא מלאה באמונה.

הוא מאושר ושבע רצון. ההנה שלי הריהו הרבה יותר טוב מהעבר, – מורגל הוא להתפאר – והעידת? – כלום אינו מאיר פנים כשאדמה נפלאה כזו יש לו? הריה העידת שבעידית שבכל המושבה! – –

פלורה אינה מרגישה באשר זה. היא שקועה בעמלה בצער גדול בניה. מחלות שבאות עליהם לפרקים מדכאות אותה. לזה צומחות שנים, לזה כאב עינים, אחד קבל דלקת במעים. יש שימים ולילות ושבעות אינה פושטת את בגדיה, עד שמצילה את ילדה ברוב טפוחה והבנתה.

ויש שפלורה נקראת ליפו לעזרה. – אחותה עם מחלותיה – ואביה זקן וחלש והיא מטפלת בכלם בעת שהיא בעצמה עיפה ויגעה ומלאה חששים [חששות]: – לילד זה לא נתנה ארחה די מבריא, לזה לא הספיקה להכין בגדים נקיים, זו הסתלקה יחפה לבית הספר ותתקרר!... ופריסאדו? – לא שלחה לו די אכל והוא ירעב בשדה כל היום!

ויש שהיא מרגישה בדירות נוראה, – לבדה היא כאן, לבדה! כלם זרים ומתרחקים ממנה. רק גברת שטיין לבד מכל האשכנזיות מתעניינת בה ומבקרת אותה. אבל גם בביתה של זו יש לפעמים שבדמיון רודפת אותה המלה הנוראה – פרנקיניה! ועוד איזו הברה שהיא לא יכולה בשום אופן לעמד על אופיה...²⁹

²⁸ במסגרת מאבקם המיליטנטי של בני העלייה השנייה (1904-

1914) ל'כיבוש העבודה' ול'עבודה עברית' אוטרקית הם נטו לבקר בחריפות את בני העלייה הראשונה (1882-1904), שלטענתם היו תלויים מבחינה פיננסית ומבחינות אחרות בפקידות של הברון רוטשילד במידה שפגעה מאוד בעצם הרעיון הציוני עצמו. פוחצ'בסקי הייתה יוצאת דופן בהקשר זה: בסוגיות רבות, דוגמת השפה העברית או ה'עבודה העברית', היא נטתה תכופות דווקא לצדם של בני העלייה השנייה חרף היותה בת העלייה הראשונה. ניכר שנטיותיה אלו באו לידי ביטוי גם בקטע זה וב'פלורה ספורטו' בכללותו.

²⁹ פוחצ'בסקי כנראה רמזה לביטוי בידיש שרווח באשר למזרחים בקרב חלק מהציונים-האשכנזים: 'שווארצע חיה, שווארצערינה א'מחיה', שפירושו שגבר מזרחי שחור משול לחיית פרא בעוד שמזרחית שחורה היא תנווג מחיה נפשות

לאט לאט קפצה עליה הזקנה, – קמט עור פניה, נשרו שערות הזהב והיזמה
[?] הלבנה עם זוגיות צהבהבות, אינה מכסה יותר את יער תלתליה היפים. רק
מבט עינייה האלכסוני, מבט מיוחד, חמים וטוב – מזכיר לה את פלורה של
העבר.

לפעמים פלורה נחלשת כל כך, עד שמאבדת את שווי המשקל בהנהלת
הבית. היא מתחילה להתרעם על פריסידו למה שאינו יודע לדבר עם הילדים
בעברית כחפצה, למה אינו יודע לחנך אותם, להיות מסור להם ולה... יש
שנדמה לה כי היא שונאת אותו, ואז מתעוררת שאלה בנפשה: – כיצד נקשרה
לאדם שהוא זר ומזרז לה? ואחרי כן היא מתחרטת על הרהורי החטא ומתמלאה
רחמים לפריסידו: – למה נפלה אשה רעה כמותה בחלקו?
(סוף יבא)

(סוף מגליון...)

ובחיי פלורה לא רבי (רבו? רבים?) בכל זאת ניצוצי האורה ובאות תקופות
של התרוממות הרוח. – יוצא, למשל, פריסידו עם נץ החמה מביתו, תולה
עיניו [עיניו? עיניים?] בקסמי המזרח וקורא את פלורה לבא מהר לראות את הרי
יהודה בפיס. היא נגשת אל החלון, רואה את שלוליות הזהב על פני שלשלת
ההרים ואת מעטה התכלת, וקריאה של שמחה מתפרצת מפיה.
שקיעה. היא נושאת את נסים הכרסני לקראת אבא. בשמי המערב נערך
אז משחק הצבעים; מזהיבות החולות ואחריהן התגלה שרט [סרט] תכול –
פס הים! נפשה מתמלאת עדינות רבה ונעימה. בא ספורטו. היא אווזת ברסן
חמורו, מרכיבה את נסים בין ברכיו ומראה לו על חלקת הים שלא ראו מכאן
אף פעם.

הם נכנסים אל הגנה, גנת ירק הסמוכה לחצר. הכל מלבב כאן. כל תלם
ותלם חן מיוחד לו, יופי מיוחד. בפנים נוהרים סחה לו פלורה כמה ירק שהוציאה
ומכרה היום מן הגן. כלם רוצים בסלק שלה, בפולים ותמצא [חומוס] שלה, –
שוטים שבעולם מדוע אינם זורעים בגנותיהם?
גדל הילד, נותן לה קצת חפשה והיא מתחילה לחפש מזון רוחני. לגברת
שטיין הרבה ספרים עבריים. פלורה שולחת אליה את בתה שמחה. – תבקשי
מאת הגברת ספור ארוך, ארוך ויפה בשביל אמך! ואל נא תשכחי חביבתי לומר
לגברת: חן חן!

(של גברים). לא מן הנמנע שהביטוי 'פרנקיניא א־מחייה' היה
בשימוש אף הוא, ושפוחצ'בסקי ו'החרות' לא יכלו לשלבו
מפורשות בסיפור בשל המיזוגניות הבוטה מדי שלו. עוד
בעניין ראו: שוחט, עמ' 146-147.

עם הרעיון המר שפריסיאדו אינו יודע עברית והיא, היא היחידה שמדברת עם ילדיה בשפתה האהובה התרגלה פלורה; אבל לא יכלה להתרגל עם העובדה המעציבה שגם את הקריאה בספריה הוא אינו יודע! צער זה קשה לה לכבש והיא מבקשת להשכיחו בקריאה. אבל כל קריאתה היא בשבת. יום זה, שאף על פי שאינו כלו מנוחה לאם של שלושה ילדים, בכל זאת רגעי פנאי נמצאים. יש שהיא מתכוננת לקריאה עוד סמוך לכניסת השבת. הלך פריסיאדו עם מורנו לבית התפלה. היא יוצאת עם פעוטה מעבר לחצרה ומתישבת על גבעת הקיר. למטה ברחוב שוחקת ילדתה עם ילדי האשכנזים. היא רוצה לפתח את ספרה אבל לבה נמשך לסביבה היפה עם רוח של שבת השרויה בכל פנותיה.

השמש באה. על האפק הכחילי פשטו נהרות של זהב. הרי יהודה נראים כה קרובים, קרובים, דומה ססמוך לגבול הם משתרעים. פלורה לא יכלה להסיר עיניה מהם – איזה קו בודד על אמיר אחד ההרים משך אותה. קו זה זו, התחיל להתעבות, להתקפל, עד שנהפך לאט לאט לחלק של כדור מואר אשר זחל לו בחשאי מעבר להר, התרומם והצטייר בדמות כדור גדול, יהיר, לוחט שהסתכל בזיחות הדעת בעולמו של הקב"ה. לרגע הסתתר הכדור בין מפלשי העבים, התלחש במרומים, וזנק בפנים מוארים שבעתיים.

הוא אז גם גבול המושבה, ואחריו גם כרמי זיתים ושקדים והככר הרחב המשתרע לפנייהם. בקרבת פלורה הצלילה³⁰ חרשת האקליפטוסים עם השמריה [שומרנה?] שבתוכה. בפתח התלחשו שניהם ופתאם נשמעו צלצולי שירה דקים, מלאים געגועי אהבה – העלמה שרה שירת לבבה.

מראש הגבעה, מימין, מתוך החלונות הגבוהים של בית התפלה נשמעה שירה אחרת שגם היא מלאה נימי אהבה. 'לכו נרננה לד'! 'בואי כלה, בואי כלה!...' ובתוך בית קטן ונמוך בשפלה מתפללים התימנים; קולם עצוב, חד גוני ואף הוא פורט על מיתרי לבה של פלורה וממלאה רטט קדוש. ספרה מונח על הקיר והיא שכחה אותו, שכחה גם את תינוקה ואת העולם כלו. נפשה טסה באיזה עולמות יפים, מקסימים –

בליל שבת זו חלמה פלורה: היא נכנסה ירושלימה, הבנויה בין רוכסי הריה ותוהה: ירדו מהר הזיתים הקברים מהאי גיסא [מצד זה], וירדו הצלבים מאידך גיסא [מצד אחר], וכל ההר משתטח כגן אחד לפנייה: זיתים ושקדים, זיתים ושקדים!

מעל הר הבית נעלם המסגד ובמקומו בנוי בנין אחר לתפארה. המונים, המונים מבני ישראל נוהרים אל שער הזהב גם היא עולה בהר ד', רוצה לגשת אל חצר המקדש, המתנוצץ בזוהר פז ואינה יכולה כי ההמון הרב יורט את

30 כנראה כמו הוצלה, התעטפה צל.

הדרך בפניה. פתאום היא רואה כי בשער נכנסו שני אכרים, אשכולות ענקיים, אשכולות ענבים הם נושאים על כלונס מוזהב ונרחקים, ונרחקים. – פנו דרך לעובדי האדמה! – נשמע קול ברמה.

והאכרים, עם זרי ענפי זית סביב לתרכושיהם פוסעים בקומה זקופה קדימה. היא נדחפת אחריהם עד שמגיעה יחד אתם עד למדרגות השיש עם העמודים, המחוטבים כרובים|נפלאים. כאן הופיע פתאם על כסא פלאי נורא הוד, עטוף בחלוק משי מרקם שוהם ויהלום. היא הזדעזעה – פנים מידעים [מוכרים]... פני סבא עוזיאל!... האמנם, האמנם?... וזהו – משיח?... רוצה להתפרץ בצעקה והנשימה נעצרה ותקיץ מתוך רתת.

פרוגנוזת מבוא עבור המאה העשרים ואחת

אני סבור ש'פלורה ספורטו' הוא סיפור בעל חשיבות מבחינה מגדרית, אתנית ותוכנית, והוא ראוי להבנתי לשלוש המשגות משלימות: סיפור פרוטור פמיניסטי, סיפור מזרחי וסיפור פרוטורפמיניסטימזרחי. אך קודם לדיון בכך אבהיר את זהותה של בת צבי.

א. מיהי בת צבי?

הכמה האינטלקטואלית שיסדו בשנת 1909 עורכי עיתון 'החרות' הייתה אמינה, רצינית, עקבית ומהימנה. רובם המוחלט של הטקסטים שפרסם 'החרות' עד הפסקת פרסומו בשנת 1917 נחתמו בשם הכותב או הכותבת. עם זאת היו טקסטים שמחבריהם היו אישים דוגמת העורכים אלמליח ובן-עטר או מויאל, ושמסיבות מערכתיות ופוליטיות התפרסמו ב'החרות' ללא חתימה. בורלא לדוגמה פרסם ב'החרות' מאמרי פובליציסטיקה רבים בשמו שלו אך גם בשמות עט דוגמת 'נחתני ויהודה קמחי, וזאת אף חודשים ספורים לפני פרסום 'פלורה ספורטו'³¹ (מסיבה זו כאשר מצאתי את הסיפור קינן בי חשד שאולי הוא כתבו). פרסום בשם עט ב'החרות' אמנם לא היה תכוף, אך היה אפשרי – כדיוק כפי שהיה בכמות אחרות בזמנו דוגמת 'העומר' (1907-1909),³² 'הפועל הצעיר', 'האחרות' (1910-1915) או 'האדמה' (1919-1921). ברנר לדוגמה נהג לחתום על כתביו גם בשמות העט בר יוחאי, ח"ב צלאל, יח"ב ויוסף חבר. במקרה של 'פלורה ספורטו' בישרה המערכת – האמינה – של 'החרות' לקוראי העיתון: 'בשבוע הבא נפרסם ספור מקורי מחיי יהודי המזרח בשם

31 המידע על פי הביבליוגרפיה של בצלאל, נולדתם.

32 גוברין, העומר, עמ' 80, 266-268.

"פלורה ספורטו" מאת הסופרת בת צבי'. בהיעדר מסמכים רלוונטיים אין דרך לחרוץ אם הצגת הסיפור בצורה זו נעשתה בתמימות, פשוט מפני שכך נחתם הטקסט, הוגש למערכת והתקבל לפרסום, או שלחלופין המערכת נעתרה במודע לכותבת שמסיבותיה (העלומות) ביקשה לפרסם בשם עט. הארכיון האישי שהותירה פוחצ'בסקי הוא מרשים ביותר בהשוואה לארכיונים של בנות דורה, אך אין בו ולו בדל טיוטה העשויה להעיד שהיא כתבה את 'פלורה ספורטו',³³ והארכיון של מערכת 'החרות' אינו בנמצא כלל. מספר הטקסטים הספרותיים שראו אור לפני 1914, ושנחתמו בשם בת צבי, מסתכם בשניים בלבד, ולאחר 'פלורה ספורטו' לא פורסם עוד שום טקסט ספרותי בחתימה זו.³⁴ אף על פי כן נראה שאין במיעוט הנתונים לערער את המסקנה שפוחצ'בסקי היא שכתבה את 'פלורה ספורטו'. מסקנה זו מבוססת על חמישה טעמים (על פי סדר חשיבותם):

1. עד 1914 פרסמה פוחצ'בסקי חמישה עשר סיפורים וחלקי סיפורים למבוגרים (ואחד לילדים).³⁵ ניתוח השוואתי – לשוני-טקסטואלי וסגנוני – של 'פלורה ספורטו' ושל סיפורים אלה לא הותיר ספק בקרב שלושה קוראים שהדמיון והחפיפה ביניהם עצומים, ושפוחצ'בסקי היא המחברת של כולם. שלושת הקוראים הם ד"ר רתם וגנר, שהייתה הראשונה שהציעה שבת צבי היא פוחצ'בסקי, נינה האנציקלופדיסט של פוחצ'בסקי עורך הדין עצמון יניב, שביין השאר ערך והתקין מכתב ידה – יחד עם אורה נחמה עשהאל – את ספרה 'במדרון', וכותב שורות אלה.

2. במכתב אל פוחצ'בסקי התעניין דניאל פרסקי מדוע היא חדלה לכתוב ספרות. ב-8 בפברואר 1914 ("ב בשבט תרע"ד), יומיים בדיוק לאחר ש'החרות' פרסם את חלקו האחרון של 'פלורה ספורטו', ענתה פוחצ'בסקי לפרסקי במילים

33 מחקרי המקור המובילים על פוחצ'בסקי ראו: גוברין, דבש מסלע, עמ' 114-171; גוברין, קריאת הדורות, ג, עמ' 317-322; ברלוביץ, מלנכוליה; ברלוביץ, להמציא ארץ, עמ' 47-70; ברלוביץ, נרטיב; ברלוביץ, בית משפט.

34 בספרייה הלאומית בירושלים יש שני עותקים של אסופה שכותרתה 'ספורי צפיריה בת-צבי' (עם מקף, שלא כסיפור כאן). האסופה נערכה והוצאה לאור באופן עצמאי על ידי חיפאית בשם צביה שהמי, והיא מסרה אותה לספרייה בשנת 1965. צפיריה בת-צבי הייתה אחותה של שהמי ונספתה במהלך המרד של 1936-1939. בדיקת תוכן סיפוריה והצלבת שנים וביוגרפיות מבהירות שהיא לא יכלה לכתוב את 'פלורה ספורטו'.

35 לפירוט כל פרסומיה של פוחצ'בסקי ראו: גוברין, דבש מסלע, עמ' 167-168.

המכריעות הבאות: 'אדוני שואל מדוע חדלתי לכתוב? אמנם בשנה זו, הייתי יותר אכרה מסופרת, בכל זאת פרסמתי אי-אלו דברים בעיתוני ארצנו בהסתר שמי [ההרגשה שלי].³⁶ אפשר להוסיף שפוחצ'בסקי פרסמה ב'החרות' גם טקסט ל'אספרותי בחתימה 'אכרה'.³⁷

3. בשנת 1910 פרסמה פוחצ'בסקי בעיתון 'המבשר', שיצא לאור בקושטא, שני טקסטים: את 'בנכר, רשימה מן החיים בארץ ישראל' בחתימה נ' בת צבי³⁸ ואת הסיפור 'משורר עלוב' בחתימה נחמה בת צבי.³⁹

4. במונחים ביוגרפיים פוחצ'בסקי היא אכן בת צבי: אביה היה יונה צבי פיינשטיין (1835-1916).

5. 'פלורה ספורטו' הוקדש ל'נעמי פ.', והכוונה ככל הנראה לאחייניתה של הכותבת נעמי פיינשטיין, בתו של אחיה ישראל יעקב פיינשטיין, שנולדה בשנת 1890, והסיפור הוקדש לה לרגל אירוסיה או נישואיה בסוף 1913 או בינואר 1914. לא ייתכן שההקדשה כוונה לנעמי (בת חיים) פוחצ'בסקי (1914-1998), בת זקוניו של גיסה של הכותבת, משום שנעמי זו נולדה בלבנון ארבעה חודשים לאחר שפורסם 'פלורה ספורטו'.

ב. 'פלורה ספורטו' כסיפור פרוטו-פמיניסטי

הגדרה מוסכמת אחת ויחידה לספרות פמיניסטית או תשובה מוסכמת אחת על השאלה מהי ספרות פמיניסטית או מהו סיפור פמיניסטי – אינן בנמצא. כל הגדרה של ספרות פמיניסטית – בדומה להגדרה של כל מושג אחר מסוג זה, כגון לאומיות, מדינה, אתניות, ליברליות, ציונות, אסאלמיות או מרקסיזם – היא אחת מני ריבוא אפשריות, וממילא גלומה בה בהכרח מידה של סובייקטיוויות אנליטית. בספרות פמיניסטית במאמרי זה כוונתי פשוטה: ספרות שדמויותיה הנשיות הן סוכנות פעילות ולא סבילות, דמויות שמגלמות בהווייתן תכונות כגון רצון, מאוויים, תשוקות, מחשבות, אגרסיות, תהיות, תעיות, כעס, אהבה, שנאה ותוקפנות. דמויות נשיות בספרות פמיניסטית אינן יכולות להיות אך ורק קרבן סביל לכוחות חיצוניים או מושא לפעולתם של אחרים, בעיקר

36 מצוטט שם, עמ' 146. גוברין העירה במילותיה המדודות על ציטטה זו: 'וכך, יתכן מאוד, שלא כל מה שכתבה [פוחצ'בסקי] הגיע אלי'. בחלוף חצי יובל אני יכול עתה לקבוע שגוברין צדקה.

37 בצלאל, נולדתם, עמ' 336.

38 פוחצ'בסקי, בנכר.

39 פוחצ'בסקי, משורר. המידע לקוח מגוברין, דבש מסלע, עמ' 167.

הסיפור 'פלורה ספורטו' הוקדש ל'נעמי פ.', היא נעמי פיינשטיין, אחייניתה של פוחצ'בסקי. היא נולדה בשנת 1890, והסיפור הוקדש לה לרגל אירוסיה או נישואיה ליצחק לרדיו'נסקי בסוף 1913 או בינואר 1914. נעמי שלחה את תמונתה בשנת 1910 לדורתה נחמה בתוספת הקדשה אישית על גב התצלום.

גברים; הן אינן יכולות להיות מושא בלבד. בהמשגה המפורסמת המיוחסת לחוקרת צ'ריס קרמרה (Kramarae) 'פמיניזם הוא התפיסה הרדיקלית שנשים הן בני אדם' (Feminism is the radical notion that women are human).⁴⁰

על פי הגדרה זו 'פלורה ספורטו' אינו הסיפור הפמיניסטי הראשון שנכתב בעברית מודרנית, עובדה חשובה ורבת משמעות שאיני מוצא מקום, אפשרות או טעם לדון בה במסגרת הנוכחית. חשוב מכך, להבנתי 'פלורה ספורטו' ראוי להמשגה סיפור פרוטו-פמיניסטי בלבד ועדיין אין לראות בו סיפור פמיניסטי, מפני שדמותה של פלורה בסיפור נוטה מדי לעל-אנושיות, היא כמעט כול יכולה. כדי להסביר זאת אתחיל בקביעה שלמעט סיומו המפתיע, הפנטסטי והקטרטי, 'פלורה ספורטו' הוא סיפור ארצי, ראליסטי, מטריאליסטי ומעל הכול מודרניסטי לתקופתו העות'מאנית – הן באופן כללי והן ביחס לקהילת המזרחים-המקומיים בארץ-ישראל. אחת מסוגות הכתיבה שאליהן אפשר לשייך את הסיפור באופן מנהיר היא פמיניזם אקזיסטנציאלי, אף שסד המילים כאן אינו מאפשר לדון בכך תאורטית.⁴¹ לפני כל תמה אחרת 'פלורה ספורטו' הוא סיפור על ניכור, זרות ובדידות נשית רב ממדית של אישה ספרדית-מזרחית משכילה, עובדת ומודרנית, שהיא אם, רעיה, איכרה, אחות ובת. ככל האימהות כולן – ודאי בתקופתה אך גם לאחר מכן – פלורה האם עובדת במשרה מלאה בתחזוקת ביתה, וחשוב מכך, בגידול ובחברות של ילדיה. עבודתה זו נתפסת כטבעית וכמובנת מאליה; היא אינה מוכרת בשוק העבודה או על ידי רשות דתית או חילונית כלשהי, ועל כן היא נטולת תגמול כספי. זאת אף שעבודה רבת שנים ובלתי נפסקת זו היא תנאי אוניוורסלי מקדים והכרחי לכל פעילות אנושית שתבוא אחריה, כולל פעילות כלכלית-ציבורית או פיננסית שתניב הכנסה. פוח'צ'בסקי בחרה לפתח את דמותה של פלורה גם כחקלאית וכעובדת משק עצמאית שלא במסגרת קיבוץ ולא בהקשר סוציאליסטי; בפעילות זו פלורה מייצרת הכנסה פיננסית אך מבלי להיות חלק מהקו האידאולוגי הדומיננטי של תקופתה, שקודם על ידי הסוציאליסטים-הציונים-האשכנזים בני העלייה השנייה, שעמם על פי רוב הזדהתה פוח'צ'בסקי בחייה הממשיים.

במערך התעסוקה והניכור האתני-החברתי שלה פלורה נתונה לסד לחצים שנובע מהתנגשויות מרובות ובלתי פוסקות בין מחויבויות במישור הפרטי-המשפחתי ובמישור החברתי-הציבורי. היא חווה התנגשויות אלה כאישה לא-אירופית שחיה את חייה בבדידות בטריטוריה לא-אירופית אך בלבו של

40 זיין אלבדין וברקר, עמ' 4, 16.

41 ונדלינג.

מה שבחרה פוחצ'בסקי לאפיין קטגורית כ'מושבה אשכנזית', כלומר מה שאפשר לתאר – ודאי מטפורית אך אולי גם אמפירית – כאי מזרח אירופי ציוני.⁴² הסיפור מתרחש – ונכתב – בתקופה כרונולוגית-היסטורית שהיא פרה-מודרנית יותר מאשר מודרנית מבחינת ההתפתחות הטכנולוגית, המוסרית או הערכית. פלורה היא לפיכך חלוצה אבל במשמעויות עמוקות ומגוונות יותר מאלו שבדרך כלל נקשרות למילה המכריעה הזו בעגה הציונית. היא נתונה באופן שיטתי ללחצים שמעמיסים על כתפיה בני משפחה הגרעינית והמורחבת נוסף על לחצים כלכליים, תרבותיים ולשוניים סותרים; היא מדברת לדינו עם בן זוגה, עברית עם ילדיה ועם חברתה האשכנזית היחידה גברת שטיין – דמות שפיינשטיין-פוחצ'בסקי כנראה נטעה בה את דמותה שלה בטקסט – ומן הסתם ערבית עם תרפ'גדה ועבדללה. הרבה מזמנה של פלורה מושקע בניסיון סיוזיפי להטיל סדר וארגון כלשהם בכאוטיות של ניכורה האקזיסטנציאלי.

עם זאת קשה לאפיין את 'פלורה ספורטו' כסיפור פסימיסטי במהותו, מה גם שהוא אינו נחתם באופן אפל וטרגי כמו סיפוריה האחרים של פוחצ'בסקי.⁴³ או סיפוריו של המזרחי בן התקופה יצחק שמי, שיצירותיו ומכתביו הפרטיים הולידו קונסנזוס מחקרי מוצדק שהוא היה, בחייו הפרטיים והספרותיים גם יחד, פסימיסט באופן כמעט פתולוגי וכתב 'טרגדיות של חדלון המסתיימות במוות או בייאוש מוחלט ללא תקווה'.⁴⁴ אולם אף שהסיפור אינו פסימיסטי יש ב'פלורה ספורטו' פסקאות שמעוררות אצל הקוראים תחושות לחץ, לאות וקלסטרופוביה, שאפילו מזכירות מעט את אלו שחוות נשים תשושות דוגמת וארקה בסיפור 'לישון' שכתב בן דורה של פוחצ'בסקי אנטון צ'כוב (1860-1904).

מבחינה סיפורית-תוכנית מתבטא הפרוטו-פמיניזם של פוחצ'בסקי בסיפור זה בארבעה אופנים קונקרטיים:

1. מזווית אתנית-פרטיקולריסטית 'פלורה ספורטו' נפתח במחאה על חלוקת העבודה המגדרית, מחאה הנוסקת אל המישור האוניוורסלי ביותר שאפשר לנגוע בו בטקסט קצר מסוג זה. פוחצ'בסקי יצרה רפלקסייה ביקורתית – מדורה

⁴² בשנת 1913 היו הציונים-האשכנזים כ־4 אחוזים מאוכלוסיית ארץ-ישראל וכ־30 אחוזים מן היהודים בה (שאר היהודים היו הספרדים והאשכנזים האורתודוקסים מ'היישוב הישן'). בשנת 1913 החזיקה התנועה הציונית כ־2 אחוזים מאדמות ארץ-ישראל. על רקע שני נתונים אלו סיפרה פוחצ'בסקי שפלורה חייתה בבדידות ב'מושבה אשכנזית' עם חברה אשכנזית אחת. התבנית הכוללת הזו מצדיקה להבנתי את המטפורה אי.

⁴³ ברלוביץ, מלנכוליה.

⁴⁴ רזלר-ברסון, עמ' 133.

באופן קפדני להבנתו – על אי ההגינות הבסיסית שביחסי גברים ונשים באשר לחלוקת העבודה והאחריות בבית. היא העירה על מערכת היחסים המגדרית הלא-שוויונית בעליל, אך בלי להמעיט בחשיבות ערכים דוגמת חברות ושותפות, שיכולים כנראה להתקיים בין בני זוג שמוכנים להקריב מעצמם עבור הנאתו של בן זוגם גם במקרה שהם חלוקים בדעתם וזועמים זה על זה; כך פלורה, חרף קשייה, תומכת בהשתתותו של פריסאדו עם פרנסיס, המורה הלא-חלקאי האשכנזי. פתיחת הסיפור מגלמת גם את המתח בין העבודה הביתית של פלורה, שכאמור אינה מוערכת מספיק, ודאי מבחינה פיננסית, לבין עבודת הפרנסה החוץ-ביתית של פריסאדו. פרוטרופמיניזם אלגנטי מתבטא גם במשפט 'פלורה' נעלבה, אבל בתוך עלבונה מתערב קורטוב של יחירות, כשהיא מחליטה כי טובות הנשים מבעליהן, אלף פעמים טובות מהם! פוחצ'בסקי יצרה כאן 'מצעד גאוה' של אי התלוננות והימנעות משקיעה ברחמים עצמיים; האישה לחלופין היא עצמאית, רבת עצמה ואיכותית מהגבר על אף קשייה המרובים לאין ערוך משלו. אולם כל אלו הם גם הסיבה שהסיפור אינו פמיניסטי אלא פרוטרופמיניסטי בלבד: פלורה מצטיירת כאשת-על כול יכולה שאיכשהו מסוגלת להתמודד בהצלחה עם כל העולמות כולם בלי לקרוס. האופטימיות והאידיאליות המוגזמות בתיאור של אישה 'ביונית' כזו מחלישות את עצמתו של הסיפור ואת הממד הפמיניסטי שבו, שכן לא נראה שאפשר באמת להיחלץ מסך העולמות הללו. מלבד זאת חסרים בסיפור ממדים של התנגדות ומרד; דומה שלנוכח משקלן המצטבר של המטלות שעל פלורה לבצע מעידותיה האנושיות מועטות מדי, וזאת גם אם לדבריה היא שוכחת לעתים להאכיל את העופות.

2. ממד פרוטרופמיניסטי אחר ב'פלורה ספורטו' עולה מתיאור מציאות ראיסטית של אבהות חדי-הורית – כל שכן אבהות מתפקדת ופורה כזאת – כמו הייתה עניין שבשגרה. פוחצ'בסקי מספרת שאביהן של פלורה ושולטנה התאלמן בטרם מלאו להן עשר ושמונה בהתאמה. עלילתה מניחה בלקוניות ובלא מילה מפורשת שמר בניסטי גידל לבדו את בנותיו מילדותן ועד שהפכו הן עצמן לבעלות משפחה – הווה אומר כחמש עשרה שנים – מבלי שנישא שנית. אל לקוראי המאה העשרים ואחת להחמיץ את המהפכנות שמגלם תיאור זה או להתייחס אליה בשוויון נפש.

אבהות חדי-הורית הייתה תופעה נדירה ביותר בתקופה העות'מאנית, כולל בקהילה הספרדית-המזרחית, שהייתה שוביניסטית לא פחות מאחרות. ארבע דוגמאות עשויות להועיל בהבהרת העניין. (א) אביו של הסופר החברוני יצחק שמי, אליהו (סרוי) שמי (1826/7-1927), נולד בדמשק ועבר לחברון 'לאחר שגירש אישה [שלא ילדה] ונשא אישה אחרת אשר מתה; את אשתו השלישית,

רבקה לבית קסטל, נשא בהיותו מתקרב לשנתו הששים והיא ילדה לו את שלושת בניו [יצחק, הבכור, נולד בשנת 1888].⁴⁵ (ב) רעייתו (האשכנזייה) של יצחק שמי עצמו, פנינה (גינגולד), נפטרה בחברון בשנת 1925; שמי בן השלושים ושש נותר אז אלמן עם בנם היחיד ידידיה בן השבע – בדומה מאוד למר בניסטי הברוי של פוחצ'בסקי שניים-שלושה עשורים מוקדם יותר – ולאחר מספר חודשים נשא את אשתו השנייה, שרה (קליש), והיא שגידלה וחינכה את בנו.⁴⁶ (ג) שרה לוי־תנאי (1910-2005) איבדה במגפת הטיפוס בשנת 1917, בהיותה בת שבע, את משפחתה כולה חוץ מאביה, וזה, שלא כמו מר בניסטי הברוי, העביר אותה אז לבית יתומות בצפת.⁴⁷ (ד) סבת אבי הירושלמית בכורה (בכר) בכר (1886-1974), בת דורו של יצחק שמי, החלה לעבוד בגיל שש עשרה בתחזוקת ביתו של סב אבי, ניסים בכר אפנדי (1854-1917), שאשתו הראשונה ואם ארבעת ילדיו, לונה בכר (1869-1933) – שהייתה בדיוק בת גילה של פוחצ'בסקי – חלתה והתקשתה לתפקד כפי שמן הסתם ציפו ממנה. בשנת 1903 נשא ניסים בן הארבעים ותשע לאישה שנייה את בכורה בת השבע עשרה, מטפלתה של לונה רעייתו, ומהר מאוד נולדו שני ילדיהם, מלכה־נחמה (1904-1992) ומשה בהר (1906-2002). בכורה התאלמנה מניסים בגיל שלושים ואחת. שלא כמו האלמנים יצחק שמי ואביו – וככל הנראה גם לא כמו מר בניסטי הברוי – בחרה בכורה בעוזו עד מותה שלא לשנות את מעמדה כאלמנה חר־הורית.

ארבע הדוגמאות הללו הובאו כאן כדי להבהיר שאבות מזרחיים חר־הוריים היו תופעה לא רווחת, וכל שכן אבות מתפקדים ומצליחים, כפי שהיה מר בניסטי במשך כחמש עשרה שנים. בהבניה כה פרוזאית של דגם גברי כזה עיבתה פוחצ'בסקי פרוטור־פמיניזם שסימן אופק של אנושיות מרשימה גם עבור שובניסטים בציון ובכללם מזרחים.

3. ממד פרוטור־פמיניסטי נוסף גלום בעובדה שבעולם של פוחצ'בסקי נשים בוחרות את בני זוגן העתידיים. היא פיתחה את דמותו של מר בניסטי כאב מסור ואוהב שמסיבותיו העלומות העדיף לייעד לבנותיו חתנים אשכנזים וחשש מהספרדים שגילו בהן עניין, אך רצונו לא התממש. פלורה ושולטנה נישאו שתייהן מבחירה עצמית־חופשית ללא־אשכנזים. פוחצ'בסקי ניסחה את

45 עוגן, עמ' 35.

46 יהושע, שמי, עמ' 37. על פי צרניק שמי נישא לקליש בשנת 1927 לאחר שהיה אלמן שנתיים. ראו: צרניק.

47 אביה של לוי כנראה עשה זאת גם בגלל עוניו. בשנת 1933 פרסמה לוי את סיפורה לילדים 'נדרה הקטנה', המבוסס על הביוגרפיה שלה כילדה יתומה מאם. ראו: לוי־תנאי, נדרה.

הדברים בצורה פעילה שאינה משתמעת לשתי פנים: 'אבל בנות בניסטי הכוליש התחתנו שתיהן בשנה אחת. שולטנה, שבחרה בסער... נשאה ביפו'. גם אם רוב נישואי המזרחיות בתקופה העות'מאנית לא היו כפויים, להורים הייתה מעורבות והשפעה מכריעה על זהות חתניהן. דרגת החירות והבחירה הנשית שבראה פוחצ'בסקי באופן כה טבעי ואגבי יוצרת עמדה שקשה לאתר רדיקלית ממנה בתקופתה בהקשר של כתיבה נשית על מזרחים.⁴⁸

4. עוד ממד פרוטו־פמיניסטי שבראה פוחצ'בסקי לקוראותיה מתבטא באזכור שנאת אישה לכן זוגה במסגרת נישואיהם: 'יש שנדמה לה [לפלורה] כי היא שונאת אותו, ואז מתעוררת שאלה בנפשה: – כיצד נקשרה לאדם שהוא זר ומוזר לה?'. להבנתי גלומה בניסוח זה העזה לכתוב במפורש תמה חברתית שבמקרה הטוב נלחשה במציאות הממשית במישור הפרטי, ובמקרה הרע הייתה טאבו שלא נזכר בפרהסיה.

ג. הראוי 'פלורה ספורטו' להמשגה סיפור מזרחי?

'פלורה ספורטו' הוא סיפור מזרחי משום שפוחצ'בסקי ניסחה בו באופן גלוי, רב פעמי ובלתי שום הצטעצעות אפולוגטית – יהודית, ציונית או אחרת – את העובדה שמזרחים ואשכנזים מאכלסים מציאויות חברתיות אחרות, מקבילות ולא־שוות. הימנעותה היחסית ממתקקות לאומית סמיכה ודביקה מדי ראוייה לציון מיוחד, הן משום שהיא עצמה הייתה ציונית מסורה ומיליטנטית בחייה הפרטיים, הן משום ש'פלורה ספורטו' הוא סיפור ציוני־מודרניסטי מובהק, והן משום שעיתון 'החרות' קידם אחדות יהודית־לאומית רב אתנית בין מזרחים לאשכנזים, לעתים מתוך ביטול מזרחי עצמי ובמקרי קיצון אפילו אגב התרפסות.

סוג הציונות המצטייר מהסיפור הוא מזרחי־מסורתי באופיו, ונבדל מזה האשכנזי־האפיקורסי־הסוציאליסטי של העלייה השנייה, שכבר היה דומיננטי בשלהי התקופה העות'מאנית, ואפשר שההסבר לכך נעוץ בהשתייכותה הדורית של פוחצ'בסקי לעלייה הראשונה. בציונות המזרחית־המסורתית הזו יש גם

48 בהקשר תמטי זה מומלץ לעיין בסיפורו של בורלא 'אשתו השנואה'. הסיפור מתאר את מערכת היחסים הטעונה בין המרוקאי דאוד חדד, בעל חנות עופות בעיר העתיקה בירושלים שהתייתם מאביו, לבין אמו הדומיננטית מסעודה, שפסלה את מועמדותיו שלו לנישואין עד שהכריחה אותו להינשא לרחל, יתומה חברונית, נמוכת הקומה ולא־דתנית במיוחד. דאוד תיעב את אשתו ואף התעמר בה, בעוד שאמו כל העת גוננה על כלתה. ראו: בורלא.

יסודות א־מודרניסטיים מובהקים, המתבטאים בין השאר בתיאור חיובי ואוהד – ובאפיון גלות־אינטלקטואלי־דתי ואנטי־חקלאי – של דמותו ה'נשית' של המורה פרנסיס כ'יהודי ישן' למדי. פרנסיס, מורנו ואפילו פריסאדו יוצרים את הרושם שהם יהודים מסורתיים יותר משהם ציונים. הסיפור הוא מזרחי גם בגלל סיומו החזיוני־הפנטסטי: פוחצ'בסקי חוגגת בסיום את רוחניותה וקדושתה של ירושלים ומתארת הוויה יהודית דתית־טקסית, עירונית ואקסטטית, שהיא בדרך כלל זרה לזו הציונית־הכפרית של הצעירים האשכנזים האנטי־דתיים בני העלייה השנייה.⁴⁹ קריאה א־היסטורית של 'פלורה ספורטו' עלולה לחרוץ שתיאור זה הוא אוריינטליסטי, אך לא כך הדבר להבנתי.

אבחת הדיכוטומיה בין מודרניות וחילוניות לבין מסורתיות ודתיות לא פילחה את החברה הלא־אירופית במזרח התיכון באופן קוטבי ואלים כפי שאירע בחברה האירופית ובכללה זו היהודית. תהליכי ההשכלה באירופה היו שונים במובן זה מתהליכי הרנסנס, נהדה (نهضة), במזרח התיכון הערבי, שהתגובה המוקדמת על המודרניות לא הייתה כרוכה בו בתיעוב הדדי חמור למשל בין יהודים ציונים ליהודים אורתודוקסים לא־ציונים או אנטי־ציונים. לבסוף יש להעיר שבעיניים (טלאולוגיות) של 2014 – בעקבות ההתפתחויות האלימות בהר הבית משנת 1929 עד 1990 ועד שנת 2000 – סיומו החזיוני של 'פלורה ספורטו' עלול להיתפס כקנופובי ביחס למוסלמים. אולם בסוגיה זו כרוכים ריבוא ממדים מבחינה תמטית־אמנותית, מושגית, פוליטית והיסטורית שבמסגרת הנוכחית אי אפשר לנתחם כנדרש.⁵⁰

המסורתיות הלא־ציונית בסיפור מודגשת גם בהעלאת דמותו של הסבא עוזיאל כמעין משיח יהודי־דתי ציוני למחצה או לא־ציוני – ואולי יש לכך קשר לעובדה שכאשר נכתב הסיפור היה הרב בן־ציון מאיר חי עוזיאל (1880–1953) החכם באשי של יפו. הלך המחשבה שפיתחה פוחצ'בסקי מזכיר טענות של אינטלקטואלים מזרחים־ציונים בזמנה – דוגמת חיים בן־קיקי (1887–1935) – שסברו למשל שהכסילות הבריטית־הציונית היא שהעבירה מן העולם את המוסד העות'מאני של החכם באשי.⁵¹

לבסוף, 'פלורה ספורטו' הוא סיפור מזרחי מכיוון שכלולים בו ממדים מובהקים של חציית גבולות פיזיים, תודעתיים ותרבותיים, ובהם הגבולות בין עיר ואורכניות לכפר ופריפריאליות, בין מזרחים לאשכנזים, בין דתיות

49 השוו למקורות מאותה תקופה שהביאו בן־דב, נאור וענר, דוגמת אחד העם, רחל ינאית בן־צבי ויהודית הררי. ראו גם: יהושע, הקיר וההר.

50 כהן.

51 בן־קיקי. ברור שפוחצ'בסקי עצמה לא גרסה כך.

לחילוניות ובין מטריאליזם חקלאי לאבסטרקטיות רוחנית.⁵² להתרשמותי השעטנז הדינמי הזה בתקופה העות'מאנית אפיין את החוויה היהודית-המזרחית בארץ-ישראל יותר מאשר את זו הציונית-האשכנזית הדומיננטית; מטבע הדברים החוויה הציונית-האשכנזית מוכרת יותר, מסופרת יותר, ונלמדת הרבה יותר בפרמטרים של המחקר הקיים, שהוא על פי רוב אשכנזי-צנטרי בגישתו, בין שהוא ציוני, פוסט-ציוני או אנטי-ציוני.⁵³

ד. הראוי 'פלורה ספורטו' להמשגה סיפור פרוטו-פמיניסטי-מזרחי?

גם אם גוף המחקר שמנתח את התפתחותן של ספרות ושירה מזרחיות הולך ומתעצם, רובו עוסק בתקופה שלאחר 1948.⁵⁴ איך אפשר להגדיר סיפור פמיניסטי-מזרחי – קל וחומר בהקשר העות'מאני, המוקדם כל כך מבחינה היסטורית? ההגדרה שאני מציע – מתוך שפע הגדרות אפשריות – מתחילה ומסתיימת במודע ובמכוון ברמה האלמנטרית ביותר. סיפור פמיניסטי-מזרחי הוא סיפור שמציב במרכזו המוחלט ובאופן ברור, קטגורי וחד-משמעי אישה ספרדית-מזרחית, ושדן באישה ובחוויותיה או מתארן באופן שאינו ממשיג את האישה רק כקרבן או כסובייקט חלוש וחסר אונים או כמושא לא-דעתני לחמלה ולהזדהות עבור הקורא ההומניסט המתקדם או השמרן.

'פלורה ספורטו' אינו הסיפור הראשון בעברית שעסק בנשים מזרחיות ובמצבן החברתי-הפוליטי. גברים ונשים אשכנזיות – אך לא נשים מזרחיות – כתבו כמה סיפורים כאלה לפני 1914, ובהם שניים מסיפוריה של חמדה בן-יהודה (1873–1951), 'לולו' (1902) ו'חיות בני-יריב' (1903), ומעט פחות מכך סיפורה 'הקדיש' (1910); הסיפור הראשון שכתב שמי, 'העקרה' (1907); ומחצית מסיפורי הקובץ בן עשרת הסיפורים של פוחצ'בסקי 'כיהודה החדשה' (1911) שעסקו במצבן ובדיכוי של נשים תימניות. סוגת הכתיבה המוקדמת הזו התעניינה מאוד – ואפילו בעיקר – בנוהגי אישות ספרדיים-מזרחיים והייתה מוטרדת במיוחד מכך שגברים – כסב אבי לדוגמה – יכלו לקחת להם אישה נוספת כשרעייתם נקלעה למשברים כמו שכול, עקרות או חולי.⁵⁵ ראוי לציין שגם כתביו הפוסט-עות'מאניים הרבים של הכותב המזרחי המצליח

52 בקשר לחציית גבולות מסוג זה ראו: בוזגלו.

53 בהר ובן-דור בית, מחשבה.

54 ראו לדוגמה: שטרית; משעני; עלון, אפשרות שלישית; עלון,

שושנה; אופנהיימר, אותנטי; אופנהיימר, סיפורת.

55 גוברין, העומר, עמ' 91; ברלוביץ, האישה.

מכולם, יהודה בורלא, ובהם סיפורו הראשון, 'לונה', שפורסם בשנת 1919, כללו תמות נשיות מסוג זה.⁵⁶

ההצבה של ספרדיות-מזרחית משכילה, עובדת, מתפקדת, עצמאית, חזקה ודוברת שפות במרכזו של 'פלורה ספורטו' – גם בעצם כותרתו של הסיפור – היא משמעותית ומגובשת הרבה יותר מאשר בכל הסיפורים הקודמים שהזכרתי. הגברים והאשכנזיות שפרסמו סיפורים על נשים מזרחיות לפני 1914 הונעו בעיקר מרגשי אלטרואיזם הומניסטי, חמלה, רחמים והזדהות אל מול דיכוי ונחיתותן של נשים בכלל ושל ספרדיות-מזרחיות בפרט. גם אם אין ספק שתשומותיה של כתיבה זו היו כנות לחלוטין, ושתפוקותיה הספרותיות היו בדרך כלל איכותיות מספיק – הן עדיין נמוכות מהסף התחתון של ההגדרה לסיפור פמיניסטי-מזרחי שהצעת, ועל כן אותם סיפורים אינם ראויים להבנתי להמשגה זו. ב'פלורה ספורטו' לעומתם ניכרת בכירור מודעות ודרגת העזה פמיניסטית-מזרחית שעולה גם על זו שפיתח שמי ב'העקרה'. 'פלורה ספורטו' הוא רב ממדי, רב נושאי, ארוך ומתוחכם יותר מ'העקרה', וכולל דמויות רבות יותר ובעלות איכות מורכבת יותר.

בניגוד לסיפורים קודמים – כולל סיפוריה ה'תימניים' של פוחצ'בסקי עצמה – 'פלורה ספורטו' הוא טקסט משוחרר ממות, אכזריות וחידלון. פלורה נוסקת מעלה מעלה ואינה קמלה ככל הקרבנות המזרחיות בסיפורים הקודמים. 'פלורה ספורטו' הוא טקסט אופטימיסטי, מרומם רוח ומעצים, והטקסט הסמוי (סבטקסט) שלו אומר שגם לפני ספרדיות-מזרחיות פתוחות דרכי היחלצות אחדות – גם אם מעטות – חרף קשיי היום-יום ותבנית הדיכוי השוביניסטי הכללי הממסגרת מבחינה חברתית-פוליטית את הכול. זאת ועוד, הדיון במצב האישה הספרדית-המזרחית בסיפורים הקודמים – ובהם הסיפורים ה'תימניים' של פוחצ'בסקי – עסק אך ורק בפטריארכיה הגברית-המזרחית, ואילו ב'פלורה ספורטו' ניכרת התפתחות מבורכת: פוחצ'בסקי הכניסה לסיפור תבנית הדומיננטיות גם את השוביניזם הציוני-האשכנזי, ומנגד הצליחה לתאר דמויות רגישות, אכפתיות, מתפקדות, מבינות ואף פרוטו-פמיניסטיות של גברים מזרחים, כולל פריסיאדו, מר בניסטי וסעד. כל היסודות הללו הם בפשטות – ובאופן מילולי – חסרי תקדים בספרות העברית בתקופה העות'מאנית, ונובע מהם להבנתי

⁵⁶ שם רעיתו הראשונה של סב אבי היה כאמור לונה והיא הייתה ירושלמית כבורלא, גם אם מבוגרת ממנו כבעשרים שנים (כפוחצ'בסקי). אמנם בורלא הרבה לכתוב על דמויות קונקרטריות בירושלים, שהייתה קטנה מאוד באותם ימים, אבל הדמיון בין חייה האמפיריים של לונה לדמות בסיפורו של בורלא אינו חזק מספיק לקבוע שיש קשר ביניהן.

שב'פלורה ספורטו' – שהושלם לכל המאוחר בשנת 1913 – גלום ממד חלוצי מבחינה היסטורית וספרותית גם יחד בכל הנוגע להיסטוריה ולהתפתחות של הכתיבה והסיפורת הפמיניסטיות-המזרחיות במהלך המאה העשרים. לפיכך אני גורס שהחייאת הבר מינן הופכת בעצם את היצירה לסיפור הפמיניסטי-המזרחי המגובש הראשון שנכתב בעברית מודרנית במזרח התיכון, גם אם הוא כאמור אינו הסיפור הפמיניסטי הראשון.

בכתיבה בדור שלאחר פוחצ'בסקי התחילו דמויות של נשים מזרחיות לתפוס מקום מרכזי יותר ויותר. בדומה ל'פלורה ספורטו', סיפורים שנכתבו בארץ-ישראל הפוסט-עות'מאנית לא הסתפקו עוד בעיסוק במצבן האמפירי-הראליסטי המצוי של מזרחיות – כפי שהיה בדרך כלל עד 1914 – אלא עסקו גם במה שרצוי וראוי שיקרה להן מבחינת שחרורן והמודרניזציה החברתית של חייהן. הדוגמה הפרדיגמטית היא בורלא, שבצדק נכתב עליו בשנת 1962 שהוא 'הצייר הגדול של דמות האישה הספרדית על עדנתה ותוגתה, על שתקנותה והקרבתה. הוא תאר לנו נשים באסונן, בעלבונו, בגורלן המר, בעגיונותן, בהתחזקן לשאת כסבל... בהתגלגלן אל הטרופ... נשים צדיקות... ונשים קודרות... נשים צעירות... ונשים זקנות'.⁵⁷ בסיפוריו של בורלא, בדומה ל'פלורה ספורטו', הובעה הערכה לנשים משכילות בעלות טעם תרבותי ויכולת התבטאות מרשימה, כאלו שבכוהן להרשים לא רק במעלות גופניות, כפי שדרש האידאל הציוני-הסוציאליסטי הסטנדרטי, אלא גם בתכונותיהן הרוחניות.⁵⁸ קשה שלא לראות בדמותה של פלורה ספורטו – אם מודרנית, חזקה, תומכת בכולם, חקלאית, דוברת שפות (כולל עברית), קוראת ספרים וכו' – דמות פרדיגמטית לכתיבה התמטית-הרעיונית על נשים שהתפתחה בארץ-ישראל המנדטורית. יש לציין שכמו 'פלורה ספורטו' מספר מכובד מסיפוריו של בורלא לדוגמה נושאים, אם באופן מילולי ואם באופן נושאי, שמות של נשים ספרדיות-מזרחיות, כגון 'לונה' (1919), 'בת ציון' (1930), 'נעמה' (1934), 'מרננת' (1930) ו'נשים' (1949).

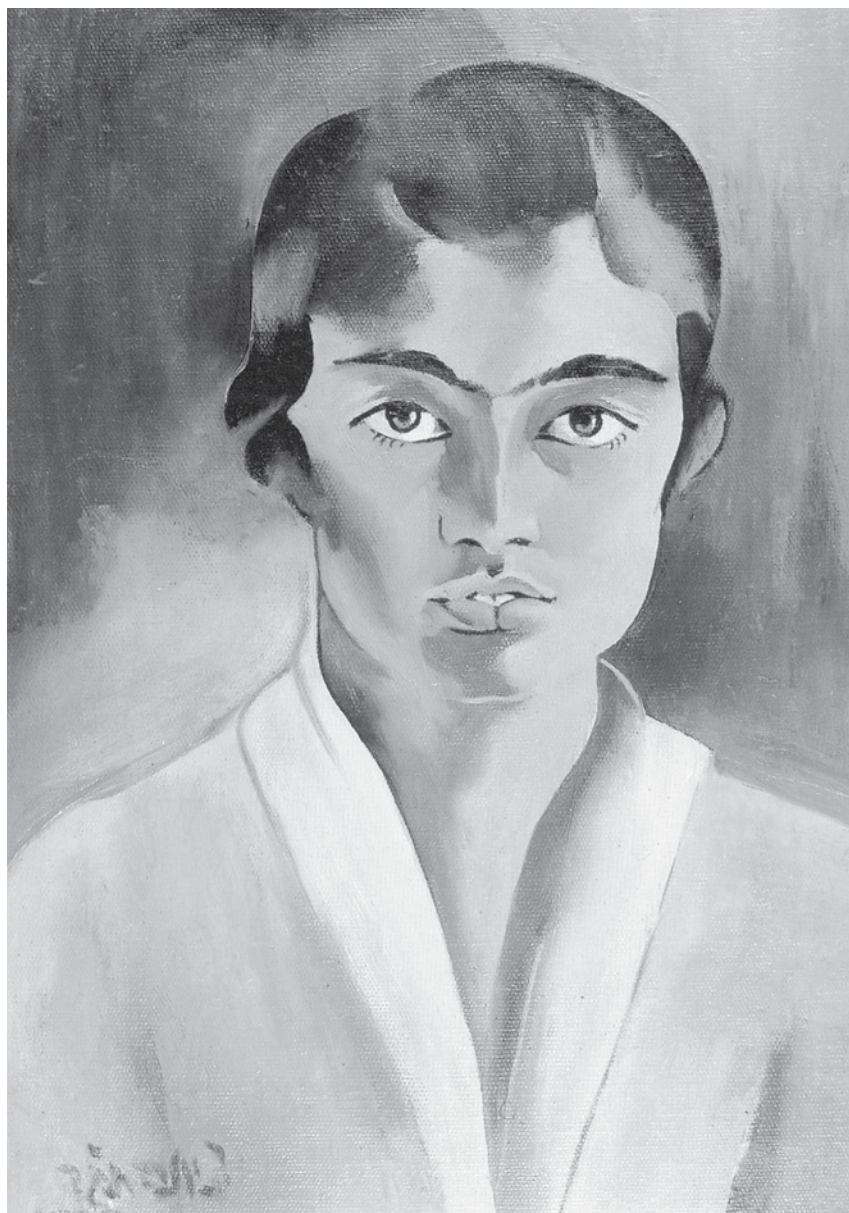
ה. הייתכן שאת הסיפור המזרחי-הפמיניסטי הראשון כתבה

ציונית מזרח אירופית בת העלייה הראשונה?

איכויותיו של הסיפור 'פלורה ספורטו' נובעות בראש ובראשונה מהתוכן ומהפרספקטיבה הייחודיים שלו ומהתקופה, מהשנה ומהבמה שבהן פורסם; גם אם לזהות האתנית של כותב או כותבת יש השפעה מסוימת על שיפוט תוכנו

57 קרמר, עמ' 338.

58 רזלר-ברסון, עמ' 136.

ציונה תג'ר, נערה בצהוב (נצחייה), 1925. באדיבות המוזאון הפתוח בתפן

של טקסט, אין הכרח כלל ועיקר שהשפעה זו תהא מכרעת, כל שכן שהיא לעולם אינה בלבדית. פמיניזם או מזרחיות על פי הבנה זו הם בראש ובראשונה תוצאה של תפיסה, תוכן ופרספקטיבת כתיבה, ולפיכך ההכרעה אם 'פלורה ספורטו' היא יצירה מזרחית או פמיניסטית חלוצית נקבעת פחות על פי הזהות האתנית של כותבת הסיפור ויותר על פי תוכנו הקונקרטי של הטקסט.

עם זאת הכרחי להוסיף ולחדד שלפמיניסטים – וללא-פמיניסטים – אין חירות לגזור מקביעה זו שהבניה חברתית היא סוג ההסבר היחיד שקיים בעיירתנו הפרוגרסיביות בשנת 2014. רחוק מכך, הנשים כולן – וכוונתי כאן בלי התנצלות לנשים בהגדרה הביולוגית – אינן זוכות לשוויון הזדמנויות או לשוויון חברתי-פוליטי לגברים (ביולוגיים). להווייה המגדרית-הביולוגית הידועה בשם אישה היה בתקופה העות'מאנית – ונשאר גם מאה שנים מאוחר יותר – משקל עצום ככל סוגיה שהיא. כך הדבר גם אם מרבית החוקרות והחוקרים כיום הם כצפוי הבנייתיים-קונסטרוקטיוויסטיים ויוכלו ודאי למלמל גם אם יעירו אותם באשמורת ראשונה שהבניה חברתית היא מושג שריר ותקף מחקרית והיסטורית. הבהרה זו היא בעלת חשיבות עליונה; נדמיין כתרגיל מחשבה ש'פלורה ספורטו' היה נכתב על ידי סופרת כמו לוי-טנאי או אפילו שושנה שבבו (1910-1992), שנחשבת בצדק ל'חלוצת הסופרות העבריות המזרחיות'⁵⁹, ושהייתה בת ארבע כשפורסם 'פלורה ספורטו' – האם היה בכך להקנות לסיפור חשיבות נוספת? התשובה להבנתי היא כן קטגורי; אילו כנגד כל הסיכויים החברתיים-הפוליטיים והלינגוויסטיים הייתה אישה עות'מאנית-מזרחית (דוגמת שבבו) כותבת את 'פלורה ספורטו', הייתה לכך משמעות עצומה, אף שעובדה כזו בהחלט לא הייתה – ואיננה – המשתנה המכריע או הבלבדי בתבנית פמיניזם מזרחי. יתרה מזו, סביר להניח שאילו הייתה הפמיניסטית פוחצ'בסקי קוראת את הטענה הזאת, היא הייתה דורשת לדעת על כתיבתן של ספרדיות-מזרחיות בעברית, משום שהסוגיה חשובה הן כשלעצמה והן לעניין הנדון.

האנתולוגיה המהפכנית שערכה יפה ברלוביץ 'שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה' נועדה להפריך את המיפוי ההגמוני השגור – אך השגוי אמפירית ותמטית גם יחד – שעל פיו עד 1948 כתבו רק גברים בארץ ספרות עברית, כל שכן ספרות עברית ראויה.⁶⁰ ברוח מתקנת של החזרת קולות של נשים כותבות קיבצה ברלוביץ עשרים ושבעה סיפורים שכתבו תשע עשרה

59 בן-חביב; הלוי. עליות המזרח שבבו החלה לכתוב סיפורים בעברית מודרנית בסוף שנות העשרים, והספר הראשון מתוך שלושת ספריה פורסם בשנת 1932. ראו: שבבו.

60 ברלוביץ, שאני אדמה.

נשים לפני 1948, ובהן פוחצ'בסקי; שבכו למרבית הצער היא הלא־אשכנזית היחידה ביניהן. גם אם לא ברור לגמרי מדוע לא נכללו באסופה סיפור אחד או שניים של מזרחית נוספת אחת לפחות – דוגמת 'נדרה הקטנה' או 'תימניה' (1933) מאת לוי־תנאי⁶¹ – אין ספק שברלוביץ חפה מאנטי־מזרחיות. ספרה משקף את המציאות שבה מספר הספרדיות־המזרחיות שקראו וכתבו עברית היה מוגבל, כל שכן בתקופה העות'מאנית.⁶² אמנם ידוע על נשים ספרדיות־מזרחיות שדיברו וכתבו אז עברית, דוגמת רימה ריינה־יהודה (1821–1899), סבתו של דוד ילין, שעברה מבגדאד לירושלים בשנת 1854; פורטונה בכר, שבשנים 1888–1899 הייתה מנהלת בית הספר 'אוולינה דה־רוטשילד',⁶³ ואחותה הצעירה אסתר בכר (נולדה 1862), שבשנים 1900–1903 ניהלה את בית הספר כ"ח בצפת; הירושלמיות ממחנה־יהודה שמחה עבדאלה וריקה אבישדיד, שב־29 באפריל 1904 פרסמו בעיתון 'השקפה' (עם נשים נוספות) מכתב בענייני הלשון העברית, ומנהלת בית הספר לבנות בחיפה הגב' בוזגלו, שבשנת 1912 עברה ליפו ללמד עברית.⁶⁴ עוד ידוע לדוגמה ש'החרות' פרסם במהלך שנותיו את 'דבריהן של 17 נשים ונערות בשם מלא, מהן ארבע בשמות עט שניתן לזהותם [ביניהן פוחצ'בסקי כאמור, בכתבה 'כאכרה'], ועשר בשמות־עט שאינני יודע את זהותן [בכללן בת צבי כמובן].⁶⁵ ואף על פי כן עד שבכו לא ידוע על סופרות מזרחיות שכתבו סיפורים שלמים בעברית. ראוי להוסיף שהפמיניסטית והאינטלקטואלית אסתר אזהרי מויאל (1873–1948) אמנם כתבה ביפו משנת 1909 ועד התאלמנותה מבן זוגה והתררושותה הכלכלית, בשנת 1915, אך בעיקר דברי עיון, ובערבית ובצרפתית יותר מאשר בעברית.⁶⁶

לסיכום, הציונית־האשכנזית פוחצ'בסקי יכלה בהחלט לכתוב – ואכן כתבה להבנתי – את הסיפור הפרוטופמיניסטי־המזרחי הראשון בעברית מודרנית; עם זאת אין להסיק מכך שעובדה זו מייצרת עיוורון אתני־מגדרי מושגי במחקר ההיסטוריה של הספרות העברית.

61 לוי־תנאי, נדרה; לוי־תנאי, תימניה.

62 שילה, עמ' 171–210.

63 חדשות ישראל.

64 בצלאל, נולדתם, עמ' 99.

65 שם, עמ' 336.

66 על מויאל ולתרגום של שניים ממאמריה מערבית לאנגלית

ראו: בהר ובן־דור־בנין, כתבים, עמ' 30–47.

1. קשרים אפשריים בין 'פלורה ספורטו' לסיפורי יצחק שמי
הסופר המזרחי הראשון בעברית מודרנית הוא יצחק שמי. כשפרסם שמי בגיל
תשע עשרה את סיפוריו הראשונים, כבר הייתה פוחצ'בסקי אם ופמיניסטית
מגובשת בת שלושים ושמונה. עם זאת עדיין לא היו לה באותה עת קשרים
הדוקים עם הקהילה התימנית כפי שפיתחה משנת 1909.⁶⁷ יצירתו הראשונה
של שמי 'מחיי הספרדים' פורסמה בשנת 1907, וכללה את הסיפורים 'העקרה'
'לכפר נפש', שסומנו ב'העומר' כחלק א וחלק ב של 'מחיי הספרדים'. סיפורו
השלישי, 'הבריחה', הושלם בשנת 1910 וראה אור בשנת 1912 במאסף 'העברי
החדש'.⁶⁸ משנה זו ואילך לא פרסם שמי שום טקסט נוסף על מזרחי ארץ-ישראלי
או יהודי ארץ-ישראלי – והיה זה כנראה בהשפעת ברנר (ראו בהמשך). כך או
אחרת, יש להתרשמותי קשרים תוכניים ותמטיים מסוימים בין 'פלורה ספורטו'
לבין כתיבתו של שמי עד 1912 על יהודי המזרח בארץ-ישראל:

1. שמותיהם של בני הזוג הנשוי ב'העקרה' הם פלור ופריסיאדו. ב'פלורה
ספורטו' זוג הגיבורים הנשוי הם פלורה ופריסיאדו. לנוכח מספרם הזעיר של
היהודים בארץ-ישראל בכלל ושל ציבור הקוראים והכותבים בעברית המודרנית
בפרט, ובהתחשב במיעוט הבמות והעיתונים העבריים בשנים 1907-1913,
אפשר לקבוע שב'פלורה ספורטו' 'התכתבה' פוחצ'בסקי עם שמי. תמטיות
פרוטו-פמיניסטית מאפיינת כאמור את שני הסיפורים הללו, שפורסמו במרווח
של שבע שנים, ושברכזם הספרדיות-המזרחיות פלור (החלושה, הקרבן
המובסת) ופלורה (הדעתנית, הנאבקת והכוספת).

2. סגנון: שמי פתח פסקאות רבות בסיפוריו במשפט מסגור קצר ובו תיאור
טבע או מזג האוויר או פיתח בפסקאותיו תיאורי טבע עזים ודרמטיים במיוחד,
תכופות בהגזמה; תיאורים אלה נועדו להשרות אווירה מתאימה על קטעים ועל
מצבים אנושיים ספציפיים בסיפורים. הדוגמאות לכך רבות מאוד, וזהו להבנת
המאפיין המובהק של סגנונו ושפתו של שמי. תיאורי הטבע ב'פלורה ספורטו'
הם אמנם עצמאיים והתפתחו מכתבתה של פוחצ'בסקי עצמה לפני 1914. עם
זאת יש להבנת שותפות סגנונית מובחנת מספיק בין שמי לפוחצ'בסקי גם
בהקשר זה. אצל שניהם יש נטייה למתקנות מסוימת בתיאורי הטבע, וניכר
שהתאמצו – יותר מדי – להפגין את העושר (המוגבל) של העברית בכלל ושל
לשונם בפרט.

67 ברלוביץ, בית משפט, עמ' 336-338.
68 שלושת הסיפורים נכללו באסופת סיפוריו. ראו: שמי.

3. מוטיב הגג: מוטיב הגג נוכח מאוד בסיפוריו של שמי – הגג הוא מפלטה של פלור ב'העקרה', וב'כופר נפש' מופיעות 'הסוכות בראשי הגגות';⁶⁹ גם ב'פלורה ספורטו' מוטמע המוטיב: גג בית הילדות היפואי של משפחת בניסטי הוא מקום המרגוע והמפלט הקיומי של פלורה.⁷⁰

4. עד 1912 היה שמי אולי המספר היחיד בעברית ששילב בסיפוריו על יהודים מילים בערבית. בורלא כאמור החל לפרסם סיפורים בשנת 1919, ואילו סיפוריו של משה סמילנסקי (1874-1953) שפורסמו בשם העט חוג'ה מוסה ב'העומר' – לצד סיפוריו של שמי – נועדו מלכתחילה לעסוק בערבים ובחיייהם, כפי שמעיד שם העט שבו חתם עליהם המחבר, ומכאן שביטויים בערבית שולבו בהם במטרה להעצים את האותנטיות. ב'העקרה' מופיע פעמיים 'כותיב' (חדר לימוד לא-אשכנזי), וב'פלורה ספורטו' – 'מעלימתי' (מורת, גברית) ו'חוג'ים'.

5. הערות על שפה: (א) תיבות הלשון 'בית תפלה' ו'בן פורת-יוסף' מופיעות ב'כופר נפש' וב'פלורה ספורטו'; בעוד ששמי כמעט לא השתמש בביטוי 'בית כנסת', בסיפוריה של פוחצ'בסקי משנת 1911, כלומר בקובץ 'ביהודה החדשה', 'בית כנסת' שכיח יותר מאשר 'בית תפלה'. (ב) ב'העקרה' מתואר שמש בית הכנסת כ'כרסני';⁷¹ ב'פלורה ספורטו' מתואר גם הילד נסים כ'כרסני' וגם אחד הפקידים כ'כרסני', ואף שם אחת הפרות הוא 'כרסנית'. (ג) ניכר שפוחצ'בסקי ושמי – כל אחד לחוד או מתוך השפעה – אהבו מאוד את המילה 'תדיר'.

ז. מדוע שם עט? היפותזות זהירות על אפשרותה של ברית

פמיניסטית-מזרחית

השימוש בשמות עט בפרסומים בעברית עד 1948 היה מדהים בהיקפו. התופעה נבעה להבנתי לא מצניעותם ומענוותנותם של כותבים, שכן שמות עט רבים היו חלולים ומעושים – הקוראים ידעו במקרים רבים מיהו הכותב שחשב

⁶⁹ שם, עמ' 122, 129. כהערת אגב אוסיף שלהתרשמותי ביחס שמי ב'כופר נפש' את שמו של חכם מירקדו על עובדיה (מירקאדו) שאמי (1844-1927), שעלה בשנת 1859 מאסתנובול לירושלים, ושהיה אביו של הרופא הירושלמי ד"ר יהושע שאמי (1874-1944).

⁷⁰ בתקופת היותו ירושלמי צעיר ו'מתמערב' בסגנונו ובאורחות חייו היה שמי 'שב לחברון ומהווה אטרקציה לבני-נוער עם רעו אבישר'. הם היו 'מתכנסים בסוכה הגדולה אשר על גג בית שמי, שם היה יצחק מפליג בשבח הלימודים ומספר נפלאות על החיים בירושלים' (עוגן, עמ' 36).

⁷¹ שמי, עמ' 130.

בעצם מסכה שקופה (ביטוי מושאל מברלוביץ); ודוגמאות לכך הן השמות אחד העם, ברנ"ש (נח שפירא, 1866-1931) או ארבעת שמות העט של ברנר שהזכרתי. אני מבקש אפוא לתהות מעט על בחירתה של פוחצ'בסקי לפרסם את 'פלורה ספורטו' בשם העט בת צבי.

פוחצ'בסקי פרסמה בשמה שלה – או בשם העט נפ"ש, שם המסכה השקופה שלה – לפני פרסום 'פלורה ספורטו' ואחריו. ממכתביה אפשר ללמוד שכמו אצל אחרים קיננה בקרבה השאיפה הטבעית להצליח ולהיות מזוהה ומוכרת בגלוי כסופרת עברית מקורית וחדשנית. מדוע אם כן פרסמה יצירה בשם שהכירו לכל היותר מעטים מאוד? הראיה החותכת לכך ששם העט בת צבי לא היה מוכר כלל ועיקר – למעט ליודעי ח"ן ספורים – היא העובדה ש'פלורה ספורטו' לא היה ידוע, לא נדון ולא שויך לפוחצ'בסקי מאז פרסומו בשנת 1914 ועד עכשיו. מה הטעם וההיגיון לפרסם בשם עט אם ככל יוצר אחר רצתה פוחצ'בסקי להיות מזוהה ומוכרת בקהל הקוראים והמבקרים? ומדוע 'זבזבה' סיפור ארוך ומפותח הרבה יותר מחמישה עשר סיפורי הקודמים?

אני מציע בתשובה על שאלה זו השערה טנטטיבית וצנועה, שאין בה יומרה להסביר הכול אלא רק להנהיר מעט את ההקשר. התקופה הפורמטיבית של פוחצ'בסקי כסופרת הייתה להבנתי בעשור הראשון של המאה העשרים, ליתר דיוק עד 1913. שתי התפתחויות משלימות אירעו באותן שנים, גם אם בלי קשר ישיר ביניהן. התפתחות אחת הייתה כישלונה ואי התקבלותה הספרותית של פוחצ'בסקי בקרב הממסד הספרותי הגברי-האשכנזי-ההגמוני: על ספרה משנת 1911 – שפורסם במימון עצמי ובקשיים רבים – נכתבו שתי רצנויות גבריות, קצרות ועוינות שבעצם ביטלו בפטרוניות את כתיבתה.⁷² וההתפתחות האחרת הייתה הפיכתו של ברנר – שהיה צעיר מפוחצ'בסקי בשנים עשרה שנים והשתקע בארץ-ישראל בשנת 1909 – לסופר ולמבקר המשפיע ביותר על הספרות העברית המתעצבת כולה.

במאמרו המכונן משנת 1911 'הז'נר הארץ-ישראלי וְאֲבִירֵיהוּ' התעמת ברנר בעיקר עם ש' בן-ציון ו'העומר'.⁷³ הוא המשיג את הספרות העברית שהתהוותה עד אז כ'סיפורי הז'נר הארץ-ישראלי', העוסק 'בהוויה היהודית בא"י המתחדשת'.⁷⁴ אף שספרה של פוחצ'בסקי פורסם מעט מאוחר מכדי להיות מוזכר במאמרו, ואף שבכתביו המרובים לא הזכיר ברנר מעולם את פוחצ'בסקי ואת יצירתה, כתיבתה הייתה שייכת ללא כל ספק לז'אנר זה. כך כתב בין השאר ברנר:

72 גוברין, דבש מסלע, עמ' 138-144.

73 ברנר, ז'אנר.

74 חורגין, עמ' 11.

כשאני שומע סופר אחד מחברינו אומר לשני: 'צירתך החדשה היא מחיי ארץ-ישראל?', מתעוררת איזו הרגשה מלגלגת בתוכי: כאילו הכתיבה זהו איזהו דבר חיצוני, כביכול, וכותבים 'מחיייהודים בלודז', מחיי בני גליציה, 'מחיי הקראים', 'מחיי הספרדים' וההדגשה שלי, 'מחיי ארץ-ישראל', מחיי בני פתח-תקה... ולא דבר פנימי, גילוי החיים הפנימיים והמהות שלהם בתוך יחסי וגוני זמן ידוע וסביבה ידועה... כבלטריסטיקה העברית העניה כבר תופס הז'אנר הארץ-ישראלי מקום נכבד... הנה רוב הסיפורים, שעייבד בן ציון בארבעת ספרי 'העומר'... וכל זה יונק מישוכנו פה, כל זה 'נתנה לנו ארץ-ישראל'...

ייתכן שחוקרים לא העמיקו מספיק באפשרות שהתזה של ברנר וניסוחיו היו לא רק יהירים ופטרוניים אלא אולי גם קולוניאליסטיים במהותם, אך עניין זה חורג מנושא מאמרי ואני דן בו בנפרד.⁷⁵ אין ספק שבביקורתו התייחס ברנר גם לצמד סיפוריו הראשונים של שמי ב'העומר' 'מחיי הספרדים'. עבור רוב הסופרים העבריים ברבע הראשון של המאה העשרים, קל וחומר הצעירים שביניהם, היה ברנר משול לגורו הספרות של הדור, מדרך רוחני מסוגך, מזוקן וכריזמטי, שתרים באופן המכריע מכול לעצם הגדרתו של שדה הספרות העברית כולו.

השפעתו של ברנר יכולה אולי להבהיר קמעא את ההשתלשלות של 'פלורה ספורטו'. להערכת ידעה פוחצ'בסקי מצוין ש'פלורה ספורטו' אינו מתאים לקריטריונים ההגמוניים שניסח ברנר סופית בשנת 1911: לא זו בלבד שהוא היה עוד 'סיפור יהודי המזרח' בארץ-ישראל – בדיוק כפי שהגדירו והציגו 'החרות' – אלא שהוא היה גם טקסט אופטימי, בניגוד חריף לסיפוריה הקודמים של פוחצ'בסקי ולסיפורי המדכאים-המדכרכים של שמי. אפשר לאפיין את תיעובו של ברנר את הז'אנר בשני מושגים, ארץ-ישראליות ואופטימיות, ואלה בדיוק אבני היסוד של 'פלורה ספורטו'. מחד גיסא מצאה בידה פוחצ'בסקי סיפור גמור שמבוסס כולו על ההקשר הארץ-ישראלי המידי שלה; מאידך גיסא היא ידעה שלאחר 1911 הטקסט המסוים הזה ייתפס כמיושן ואנכרוניסטי. ייתכן שפרשנות זו יכולה גם לסייע להסביר מדוע לא הוגש 'פלורה ספורטו' לפרסום בכמות הגמוניות, ברנריות או פועליות סטנדרטיות – כולל 'הפועל הצעיר', 'האחדות', 'השֶׁלֶח' או 'הזמן' – שהסיכוי לפרסום בהן בשנים 1913-

75 במאמר בכתובים. חשוב לציין את ניתוחה הצלול של גוברין את אישיותו של ברנר ואת התזה שלו, במאמרה 'בין קסם לרסן', ראו: גוברין, מפתחות, עמ' 9-19.

1914 את 'פלורה ספורטו' היה להערכתו אפסי ('העומר' הארץ-ישראלי כבר היה אז בר מינן). לדעתי סביר להניח שפוחצ'בסקי ידעה כי הסיכויים שהטקסט יידחה מפני ההיבריס הברנריסטי רבים ככוכבי השמים; בשנים 1913-1914 רק הקשת הדמוקרטית המזרחית שאפיינה כאמור את עיתון 'החרות' יכלה להכיל טקסט דוגמת 'פלורה ספורטו'.

החיבור החריג ביותר בין פוחצ'בסקי ל'החרות' מפתיע בתעוזתו גם על רקע העוינות החריפה ביותר ששררה באותן שנים בדיוק בין 'החרות' לבין ברנר, עוינות שהייתה חלק משלם הידוע בשם 'מאורע ברנר'.⁷⁶ מאורע זה היה סערה אדירה בת שנתיים ימים שהחלה גם היא בשנת 1911, בעקבות מאמר פרובוקטיבי אחר שפרסם ברנר ב'הפועל הצעיר' ב-24 בנובמבר 1910, מאמר הידוע בשם 'על חזיון ה"שמד"'. במאמר זה פיתח ברנר בין השאר את התזות שבסיס הזרות היהודית אינו הדת, שהתנ"ך אינו חשוב ככתיבה יהודית מודרנית, ושהנצרות ומשיחה קרובים מאוד ליהדות ולנביאיה.⁷⁷ אפשר להזכיר שכרבע מפרסומי העיתונות בעברית נגד ברנר באותן שנים פורסמו ב'החרות'.⁷⁸ זאת ועוד, בשנת 1912 נפתחה בין ברנר ל'החרות' חזית נוספת, שעניינה היה האוריניטציה והפרספקטיבות המזרחיות הכלליות של העיתון. בפלפול אירופי-צנטרי לגלגני תמך ברנר נחרצות בכך דורה של פוחצ'בסקי, אברהם ליודופול (1865-1921), שבשש רשימות גסות רוח בעיתון 'האור' תקף מאמרים של מויאל וי"ד ממך שפורסמו במהלך 1911 ב'החרות', מאמרים שהודגשו בהם הצורך והתועלת בייסוד עיתון יהודי בערבית. בשנת 1912 טען ברנר נגד השניים שיש לנו די עבודה נחוצה ודי צרכים עצמיים, הדורשים את מילויים בבית, באוהל.⁷⁹ אם כן הרעיון של עיתון יהודי בערבית הבעית את ברנר, ולדירו נפל מחוץ לאוהל – וראוי לחדד: האוהל מבחינתו של ברנר היה ציוני-אשכנזי. כל אלו מוסיפים טעמים להערפה של כותבים באותה תקופה – והדוגמה הטובה ביותר היא בורלא – שלא להסתכן בעימות ובהתחככות לא-פרודוקטיביים עם אשיית ספרות מכריעה כמו ברנר, כל שכן לפרסם ספרות ב'החרות'. ייתכן אפוא ששם עט שאינו נפ"ש היה עדיף בעיני פוחצ'בסקי, כפי שכאמור כתבה היא עצמה בשנת 1914: 'בכל זאת פרסמתי אי-אלו דברים בעיתוני ארצנו בהסתר שמי'.

מחקריה של ברלוביץ לימדונו שלפוחצ'בסקי היה קשר עמוק ומרשים ביותר עם פרולטריון התימנים בראשון-לציון.⁸⁰ אלא שמוכרח היה להיות לה קשר

76 גוברין, מאורע.

77 ברנר, חזיון השמד.

78 בצלאל, נולדתם, עמ' 339.

79 ברנר, האוהלה.

80 ראו לדוגמה: ברלוביץ, דמות.

כלשהו, ולו רופף, גם עם העידית האינטלקטואלית של הספרדים-המזרחים, אף שאין לכך עדות כתובה.⁸¹ הברית האפשרית בין פוחצ'בסקי, האשכנזית הקשישה במושגי אותם ימים – בשנת 1914 הייתה בת ארבעים וחמש, וכעבור שנתיים הייתה לסבתא – לבין האינטלקטואלים של 'החרות' הייתה להבנתי בבסיסה ברית פמיניסטית-מזרחית של דחויים. גם אם הייתה זו מעין חזית אד-הוק או קוניונקטורלית בלבד, היא התהוותה בכל מקרה מהשוליים (העות'מאניים) – פמיניזם סופרג'יסטי מצד אחד וספרדיות-מזרחיות מן הצד האחר – מול הגמון גברי-ספרותי-אשכנזי משותף (ברנריסטי). על הרקע ההיסטורי שהבהרתי לעיל ברור שבכל מקרה הייתה תעוזה מצדה של פוחצ'בסקי בהתקשרות הספרותית והחברתית-הפוליטית עם 'החרות' המושמץ.

לבסוף, הסיבה שחוקרי הספרות העברית לא ידעו על קיומו של סיפור זה של פוחצ'בסקי – אף שפורסם ולא הושאר במגרה (שלא כטיטות ספרה 'במדרון') – נעוצה בתת-ההערכה ההגמונית שרווחה כלפי עבודתם האינטלקטואלית של חוגים ספרדיים-מזרחיים.⁸² גם כמובן זה הייתה פוחצ'בסקי מתקדמת, פתוחה ורב תרבותית יותר מסביבתה האשכנזית המידית, קל וחומר אם היא נבחנת מול גברי התקופה, שנטו להיות שמרנים, ושהאמינו שמלבדם אין בארץ-ישראל דבר איכותי – ובכלל זה יצירה אינטלקטואלית-אמנותית נשית-פמיניסטית או ספרדית-מזרחית. בפועל שכפלה את עצמה תת-ההערכה כלפי 'החרות' לתוך קהילת המחקר של הספרות העברית מאז 1914 ועד היום, גם אם הדבר קרה שלא במודע או שלא במתכוון. ומהי הראיה לכך? העובדה האמפירית הפשוטה שעיתון 'החרות' לא עניין את חוקרי הספרות העברית במהלך מאה השנים האחרונות,⁸³ אילולא כן לא יכול היה מלכתחילה להיווצר מצב שבו סיפור של

81 תודותי לנינת פוחצ'בסקי, טלי אבישי-ארבל, שבדקה זאת גם בארכיונה. בשנת 1910 היה אלמליח חבר מערכת של 'המבשר' ושל 'החרות' גם יחד, והוא כנראה מי שקישר בין פוחצ'בסקי ל'המבשר'. אך אם כך לא ברור מדוע לא פרסמה פוחצ'בסקי את שני הטקסטים שלה משנת 1910 ב'החרות', בארץ-ישראל, במקום ב'המבשר' בקושטא. באשר ל'פלורה ספורטו' צריך לציין עוד שהחל משנת 1911 הייתה השפעתו של המייסד אלמליח על התנהלותו של 'החרות' מזערית – בלשון המעטה – לעומת השפעתו של המייסד והעורך בן-עטר. ראו: בצלאל, על ייחודו. מכל מקום בהיעדר מקורות ראשוניים נוספים סוגיית קשריה המדויקים של פוחצ'בסקי עם העידית האינטלקטואלית המזרחית עדיין אינה ברורה, ויש בהחלט מקום לפיכך להמשיך לחקור בעניין.

82 בצלאל, נולדתם, עמ' 349-352, 403-410.

83 ידוע לי על חוקר/ת ספרות אחד/ת שבדקה/ה בשיטתיות את

פמיניסטית וסופרג'יסטית מסדר הגודל ההיסטורי של 'הסופרת הארצישראלית הראשונה' פוחצ'בסקי צריך להתגלות מחדש מאה שנים לאחר שיצא לאור. הוגן וראוי להוסיף ש'החרות' אמנם לא הרפיש דברי ספרות רבים. ועם זאת בהיותו העיתון הספרדי-המזרחי היחיד הוא ראוי היה בכל זאת לתשומת לב רבה מזו שקיבל.

סוף דבר פתוח

'פלורה ספורטו' הוא טקסט פרוטו-פמיניסטי-מזרחי חלוצי, איכותי, דעתני ומשובח, ודאי ביחס לתקופתו העות'מאנית. יצירה זו, אף שפורסמה לא בקושטא או אודסה אלא בארץ-ישראל, נעלמה מעיניהם של גדולי החוקרות והחוקרים של הספרות העברית – וזאת מסיבה פשוטה: אתרע מזלה להתפרסם בכמה לא-הגמונית ולא-אשכנזית. ניכר שאף אחד או אחת לא ציפו למצוא בכמה כזו יצירת ספרות איכותית. ראוי לבקש עתה מחוקרי הספרות העברית לנסות למצוא דרכים לשלב את 'פלורה ספורטו' בהיסטוריה של הספרות העברית בכלל ובזו של הספרות הפמיניסטית והמזרחית בפרט. מוצאה האתני-האשכנזי של מחברת הסיפור הוא בכל מקרה בעל מעמד אונטולוגי משני ביחס לטקסט עצמו. בלשון אחר, אין תלות בין הישגיו התוכניים-טקסטואליים של 'פלורה ספורטו' – שמאמר זה רק החל לשרטט – לבין זהותה ומוצאה של מחברת הסיפור. 'פלורה ספורטו' הוא טקסט פמיניסטי ומזרחי חשוב, ואולי העובדה שהיה עד עתה קבור, גלמוד ולא נודע מוסיפה לחשיבותו.

'החרות' אך החמיץ/ה את 'פלורה ספורטו'. מובן שאין דבר אנושי מכך! הסוגיה אינה אישית ומובן שאינה מתייחסת לשום חוקר/ת באופן אינדיווידואלי; השאלה היא קולקטיביסטית ונוגעת לכלל קהילת המחקר של הספרות העברית משנת 1914: אי אפשר שלא להסיק ממצב העניינים העולה מניתוחי ש'החרות' לא עניין את חוקרי הספרות העברית כקולקטיב במהלך המאה האחרונה.

קיצורים ביבליוגרפיים

- אופנהיימר, אותנטי
אופנהיימר, סיפורת
- אופנהיימר, אותנטי
אופנהיימר, סיפורת
- בהר ובן־דור־בנית, כתבים
בהר ובן־דור־בנית, מחשבה
- בוזגלו
בורלא
בן־דב, נאור וענר
- בן־חביב
בן־קיקי
- בצלאל, נולדתם
בצלאל, על ייחודו
- ברלוביץ, בית משפט
ברלוביץ, דמות
ברלוביץ, האישה
ברלוביץ, להמציא ארץ
ברלוביץ, מלנוכליה
ברלוביץ, נרטיב
ברלוביץ, שאני אדמה
- יחאי אופנהיימר, מה זה להיות אותנטי: שירה מזרחית בישראל, תל־אביב 2012
- , מרחוב בן־גוריון לשארע אל־רשיד: על סיפורת מזרחית, ירושלים תשע"ד
- Moshe Behar & Zvi Ben-Dor Benite (eds.), *Modern Middle Eastern Jewish Thought: Writings on Identity, Politics and Culture 1893–1958*, Waltham, MA 2013
- & —, 'The Possibility of Modern Middle Eastern Jewish Thought', *British Journal of Middle Eastern Studies* 41, 1 (2014), pp. 43–61
- מאיר בוזגלו, שפה לנאמנים: מחשבות על מסורת, ירושלים תשס"ט
- יהודה בורלא, אשתו השנואה: רומן, ירושלים תרפ"ח
- מאיר בן־דב, מרדכי נאור זאב ענר (עורכים), הכולל, תל־אביב תשמ"א
- דולי בן־חביב, 'מדוע נעלמה חלוצת הסופרות העבריות המזרחיות?', הארץ: תרבות וספרות, 24 בינואר 1997
- חיים בן־קיקי, 'על שאלת השאלות בישוב הארץ', דואר היום, 30 באוגוסט 1921
- יצחק בצלאל, נולדתם ציונים: הספרדים בארץ ישראל בציונות ובתחייה העברית בתקופה העות'מאנית, ירושלים תשס"ח
- , 'על ייחודו של החרות (תרס"ט-תרע"ה) ועל חיים בן־עטר כעורכו', פעמים 40 (תשמ"ט), עמ' 121–155
- יפה ברלוביץ, 'בית משפט של אישה אחת: סיפורה של נחמה פוחצ'בסקי כהיסטוריה מקומית של נשים (ראשון לציון 1889–1934)', אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין־קדרי (עורכים), חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאישה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט, רמת־גן תשע"א, עמ' 325–371
- , 'דמות התימני בספרות העליות הראשונות, על רקע המפגש הבין־עודתי', פעמים 10 (תשמ"ב), עמ' 76–108
- , 'האישה בספרות־הנשים של העלייה הראשונה', קתדרה 54 (תש"ן), עמ' 107–124
- , להמציא ארץ להמציא עם: תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה הראשונה, תל־אביב תשנ"ו
- , 'קול המלנוכליה כקול המחאה: עיון ביצירתה של נחמה פוחצ'בסקי מהמספרות הראשונות בארץ ישראל', יעל עצמון (עורכת), אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות: קובץ מחקרים ב'יתחומי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 325–336
- , 'לטיבו של הנראטיב הציוני הנשי: התחלת מאה/סוף מאה: הקול הביקורתי החתרני', יהודית בר־אל, יגאל שוורץ ותמר ס' הס (עורכים), ספרות וחברה בתרבות העברית החדשה: מאמרים מוגשים לגרשון שקד, תל־אביב 2000, עמ' 421–439
- , שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה, תל־אביב תשס"ג

ברנר, האוהלה	יוסף חיים ברנר, 'האהלה, מכתב מארץ ישראל', הזמן ב (תרע"ב), עמ' 46-48
ברנר, ז'אנר	—, 'הזשנר [הז'אנר] הארצי־ישראלי ואביזרייהו', הפועל הצעיר, 10 באוגוסט 1911
ברנר, חזיון השמד	יוסף חבר [יוסף חיים ברנר], 'בעתונות ובספרות [על חזיון השמד]', הפועל הצעיר, 24 בנובמבר 1910
גוברין, דבש מסלע	נורית גוברין, דבש מסלע: מחקרים בספרות ארץ ישראל, תל־אביב תשמ"ט
גוברין, העומר	—, העומר: תנופתו של כתב־עת ואחריתו, ירושלים תש"ם
גוברין, מאורע	—, מאורע ברנר: המאבק על חופש הביטוי (תרע"א-תרע"ג), ירושלים תשמ"ה
גוברין, מפתחות	—, מפתחות, תל־אביב תשל"ח
גוברין, סופרת	—, 'הסופרת הארצישראלית הראשונה: נחמה פוחצ'בסקי', עת־מול ו, 2 (תשמ"א), עמ' 3-5
גוברין, קריאת הדורות	—, קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה, א-ד, תל־אביב וירושלים תשס"ב-תשס"ח
הייל	John Heil (ed.), <i>Philosophy of Mind: A Contemporary Introduction</i> , New York 2004
הלוי	יוסף הלוי, בת המזרח החדשה: על יצירתה של שושנה שבבו, רמת־גן תשנ"ו
ונדלינג	Karen Wendling, 'Classification of Feminist Theories', <i>Revue les ateliers de l'éthique</i> 3, 2 (2008-2009), pp. 8-22
זיו־אלבדין וברקר	Eiman Zein-Elabdin & Drucilla K. Barker (eds.), <i>Toward a Feminist Philosophy of Economics</i> , London 2003
חדשות ישראל	'חדשות ישראל', הצפירה, 28 בספטמבר 1992
חורגין	יעקב חורגין, ילקוט סיפורים, בעריכת חמוטל בר־יוסף, תל־אביב תשמ"ב
יהושע, הקיר וההר	אברהם ב' יהושע, הקיר וההר: מציאותו הלא־ספרותית של הסופר בישראל, תל־אביב תשמ"ט
יהושע, שמי	ברציון יהושע, 'יצחק שמי: סופר ערבי שכתב עברית?', אפיריון 104 (תשס"ח), עמ' 36-41
יעקובסון	Abigail Jacobson, 'Sephardim, Ashkenazim and the Arab Question in pre-First World War Palestine: A Reading of Three Zionist Newspapers', <i>Middle Eastern Studies</i> 39, 2 (2003), pp. 105-130
כהן	הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי־ערבי, ירושלים 2013
לוי־תנאי, נדרה	שרה לוי־תנאי, 'נדרה הקטנה', דבר, 15 בדצמבר 1933
לוי־תנאי, תימנייה	—, 'תימנייה', דבר, 28 בדצמבר 1934
לסקר	מיכאל מ' לסקר, 'אברהם אלברט ענתבי: פרקים בפועלו בשנות 1897-1914', פעמים 21 (תשמ"ה), עמ' 50-82
מאורעות בירושלים	'המאורעות בירושלים', הצפירה, 29 בדצמבר 1913
מאמר מערכת	מאמר מערכת, החרות, 29 בינואר 1914
מדרש משלי	מדרש משלי, וילנה תרנ"ג
מלול, השתתפות	נסים מלול, 'השתתפות בתעמולה לדרישת זכויות הערבים ויסוד עיתון ערבי־יהודי', החרות, 19 ביוני 1913

מלול, מעמדנו	—, 'מעמדנו בארץ', החרות, 17 ביוני 1913
מלול, שאלת משעני	—, 'שאלת למוד עברית-ערבית', החרות, 18 ביוני 1913 דרור משעני, בכל העניין המזרחי יש איהא אבסורד: הופעת המזרחיות בספרות העברית בשנות השמונים, תל-אביב תשס"ו
עוגן	צפירה עוגן, 'יצחק שמי, האיש ויצירתו', ביקורת ופרשנות 21 (תשמ"ו), עמ' 35-52
עלון, אפשרות שלישית	קציעה עלון, אפשרות שלישית לשירה: עיונים בפואטיקה מזרחית, תל-אביב תשע"א
עלון, שושנה פוחצ'בסקי, במדרון	—, שושנת המרי השחורה: קריאות בשירה מזרחית, בן-שמן 2014 נחמה פוחצ'בסקי, במדרון: רומן ארצישראלי, בעריכת אורה נחמה עשהאל ועצמון יניב (פוחצ'בסקי), תל-אביב תשס"ד
פוחצ'בסקי, בנכר	נ' בת צבי (נחמה פוחצ'בסקי), 'בנכר, רשימה מן החיים בארץ ישראל', המבשר, י"ח בסיוון תר"ע
פוחצ'בסקי, משורר	נחמה בת צבי (נחמה פוחצ'בסקי), 'משורר עלוב', המבשר, י"ב בתמוז תר"ע
פרנקו	יעקב פרנקו, החרות, 17 במאי 1914
צוואת הברון צרניק	'צוואת הברון הירש', הצפירה, 5 במאי 1896 יוסף צרניק, 'יצחק שמי (1888-1949): ביוגרפיה מורחבת' (תרגום ערך שנכתב באנגלית עבור כרך בסדרה האנציקלופדית <i>Dictionary of Literary Biography of שלא ראה אור</i>), http://www.scribd.com/doc/125442514/04-08-09-Yitzhaq-Shami-1888-1949-entry-originally-written-for-Dictionary-of-Literary-Biography-Hebrew
קמפוס	Michelle U. Campos, <i>Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine</i> , Stanford 2011
קרמר	שלום קרמר, 'יהודה בורלא בסיפורו הקצר', מאזניים יד (תשכ"ב), עמ' 333-342
רזלר-ברסון	נחמה רזלר-ברסון, 'עיונים ביצירתם של יצחק שמי ויהודה בורלא', בצרון לח (תשל"ז), עמ' 131-138
שבבו שוחט	שושנה שבבו, מריה: רומן מחיי הנזירות בארץ, תל-אביב תרצ"ב אלה שוחט, 'מזרחים בישראל: הציונות מנקודת מבטם של קורבנותיה היהודים', הנ"ל, זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב תרבותית, תרגמה יעל בן-צבי, תל-אביב 2001, עמ' 140-205
שטרית	סמי שלום שטרית (עורך), מאה שנים מאה יוצרים: אסופת יצירות עבריות במזרח במאה העשרים, א-ג, תל-אביב 1998-1999
שילה	מרגלית שילה, נסיכה או שבוייה? החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914, חיפה 2001
שמי	יצחק שמי, שישה ספורים, תל-אביב תשמ"ג

